

Φυσική Υλικών

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Τμήμα Φυσικής - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Εργασία στα πλαίσια του μαθήματος

«Υγιεινή και ασφάλεια των υλικών»

με θέμα:

« ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ »

ΤΕΡΖΙΔΗΣ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΗΣ

Επιβλέποντες καθηγητές:

Κ. Μαρούλης

Κ. Χατζηαντωνίου - Μαρούλη

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

1. Εισαγωγή	<i>σελ 2</i>
2.Θεωρίες Περιβαλλοντικής Ηθικής	<i>σελ 4</i>
2.1 Ανθρωποκεντρική Θεωρία	<i>σελ 4</i>
2.2 Ζωοκεντρική ή παθοκεντρική Θεωρία	<i>σελ 5</i>
2.3 Βιοκεντρική Θεωρία	<i>σελ 6</i>
2.4Φυσιοκεντρική Θεωρία	<i>σελ 7</i>
2.4.1 «Βαθιά» Οικολογία	<i>σελ 8</i>
2.4.2 Ηθική της γης ή οικοκεντρισμός (Aldo Leopold)	<i>σελ 11</i>
2.4.3 Κοινωνική Οικολογία	<i>σελ 13</i>
2.4.4 Οικοφεμινισμός	<i>σελ 17</i>
3.Οικοθεολογία	<i>σελ 20</i>
3.1 Ιουδαϊσμός	<i>σελ 21</i>
3.2 Χριστιανισμός	<i>σελ 24</i>
3.3 Βουδισμός	<i>σελ 27</i>
3.4 Ινδουισμός	<i>σελ 30</i>
3.5 Ισλάμ	<i>σελ 32</i>

1.Εισαγωγή

Φιλοσοφικά η ηθική κινείται στην περιοχή της διάκρισης ανάμεσα σε κοινωνική και α-κοινωνική συμπεριφορά. Κινείται στην περιοχή του λογικού ανθρώπου και προσεγγίζει ερμηνευτικά το πρόβλημα της ένταξής του στο αντικειμενικό δεδομένο του κοινωνικού περιέχοντος. Τη φιλοσοφική ηθική γεννά η ελευθερία του ανθρώπου και η άμεση διαλεκτική του αντιπαράθεση με την κοινωνία.

Η ηθική *οικολογικά* είναι ο περιορισμός της ελευθερίας των πράξεων στον αγώνα για επιβίωση.

Και οι δύο μορφές ηθικής αποτελούν ορισμούς για το ίδιο γεγονός: για την πραγματικότητα εκείνη που η αφετηρία της πρέπει να αναζητηθεί στην προσπάθεια εξέλιξης αλληλοεξαρτώμενων μονάδων ή ομάδων ή μορφών συνεργασίας. Στην οικολογική γλώσσα το γεγονός αυτό ονομάζεται *συμβίωση*.

Η *οικολογική ηθική* διαφορίζεται από την παραδεδομένη ηθική και παρουσιάζεται ως καθοδηγητής στις καινοφανείς δύσκολες οικολογικές καταστάσεις, για τις οποίες πρέπει να προγραμματιστούν συγκεκριμένα πρακτικά μέτρα. Βέβαια ο δρόμος της κοινωνικής σκοπιμότητας για το μέσο άνθρωπο δεν είναι σαφής. Όπως τα ζώα στην αντιμετώπιση διάφορων περιβαλλοντικών καταστάσεων καθοδηγούνται από το ένστικτό τους, έτσι και την οικολογική ηθική πέρα από την συνειδησιακή γνώση την επέβαλε μια μορφή ανθρώπινου κοινωνικού ενστίκτου. Όλες οι κλασικές μορφές της ηθικής βασίζονταν στην προϋπόθεση ότι ο άνθρωπος ως μονάδα είναι μέλος μιας κοινωνίας αλληλεξαρτώμενων μερών. Ο αγώνας της ηθικής για προσδιορισμό της θέσης του ανθρώπου στην κοινωνία σήμαινε συγχρόνως την υποχρέωσή του για συνεργασία με τις άλλες κοινωνικές μονάδες.

Η οικολογική ηθική διευρύνει τα όρια της κοινής κοινωνικής ζωής και τις αλληλεξαρτήσεις των μελών της και εκτείνεται στο συνολικό περιβάλλον και τη σχέση των κοινωνικών μονάδων προς αυτό περιλαμβάνει το έδαφος, το νερό, τα φυτά, τα ζώα κλπ. Θα ήταν άτοπο να υποστηριχθεί ότι η οικολογική ηθική αποσκοπεί στο να εμποδίσει την οικονομική εκμετάλλευση των φυσικών πηγών. Σκοπός της είναι να εκπαιδεύσει τον άνθρωπο προς τη νοοτροπία, ότι και όλα τα άλλα όντα του κοσμικού περιέχοντος έχουν δικαίωμα να επιθυμούν να υπάρχουν στη φυσική τους κατάσταση. Η οικολογική ηθική ως συστηματική κατεύθυνση με λογική δομή και ακριβολόγο περιεχόμενο μεταβάλλει το ρόλο του homo sapiens από ρόλο κατακτητή στην κοινωνία της φύσης σε ρόλο μέλους της φύσης και του κόσμου και διδάσκει τον άνθρωπο ότι για την επιβίωσή του απαιτείται πειθαρχία στο ρυθμό ζωής. Σεβασμός

στον συνάνθρωπο, στην κοινωνία, στο παρόν, αλλά και στο μέλλον σημαίνει συνειδητοποίηση και αποδοχή της πολλαπλότητας των κοσμικών υποστάσεων, του πλήθους των όντων που πορεύεται προς την ενιαία συνοχή του παντός. Το αντίκρουσμα της ιστορίας μας διδάσκει ότι ο ρόλος του ανθρώπου-κατακτητή υπήρξε αυτοκαταστροφικός. Το ίδιο αυτοκαταστροφικές όμως συνεχίζουν να είναι οι κατακτήσεις του ανθρώπου και στη σύγχρονη εποχή, γιατί ο άνθρωπος δε γνωρίζει όλα τα αναγκαία και αδυνατεί να προχωρήσει σ γόνιμη ολοκλήρωση των σχεδίων του.

Η οικολογική ηθική, επιγέννημα της αμφισημίας της επιστημονικής-τεχνολογικής προόδου και επακολούθημα της συνειδησιακής κρίσης της σύγχρονης κοινωνίας, προσπαθεί να θέσει τα θεμέλια για μια νέα σχέση του ανθρώπου προς τη φύση. Δεν πρόκειται για ένα οικολογικό κώδικα με προδιαγεγραμμένες επιταγές, αλλά για ένα νέο χώρο προβληματισμού της ηθικής που αφορά στην ανθρώπινη πράξη σε σχέση προς το φυσικό περιβάλλον. Ο βασικός προβληματισμός κάθε οικολογικής ηθικής αναχωρεί από την ερώτηση-υπόθεση, αν υπάρχουν ηθικές αρχές στην αναστροφή του ανθρώπου με τη φύση.

Μπορούμε επίσης να πούμε, ότι η οικολογική ηθική είναι γέννημα και προϊόν της πρόκλησης της σύγχρονης εποχής. Ό,τι στο παρελθόν υπήρχε ως ασήμαντο, στέκεται σημαντικό και αναγκαίο στη σημερινή πορεία της ηθικής. Η αιτία αναζητείται στη μεταβολή του τρόπου ζωής και της ανθρώπινης συμπεριφοράς που προξένησε η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας. Ο λόγος για οικολογική ηθική προέκυψε ως αναγκαίος του κινδύνου που ονομάστηκε περιβαλλοντική ή οικολογική κρίση, της απαίτησης για διαμόρφωση *οικολογικής συνείδησης* και της επιβεβλημένης προστασίας του περιβάλλοντος. Το γενικό περίβλημα όλων αυτών των μερών ονομάζεται *Οικολογία*.

Ο ορίζοντας του προσδιορισμού της οικολογικής ηθικής –γνωσιολογικά και πρακτικά- προσδιορίζεται από την προσπάθεια να ευρεθεί απάντηση στην απορία, αν στις απειλητικές αλλοιώσεις του περιβάλλοντος υπάρχει ηθική ολιγωρία, αν τα δικαιώματα που νοιώθει ο άνθρωπος ότι έχει τον οδηγούν στην έπαρση και έκρηξη της ύβρης, στην υπερβολή και την αγνόηση των φυσικών του μέτρων.^[1]

Λόγω της ευρύτητας του ηθικού οικολογικού φάσματος το κριτικό βλέμμα των σύγχρονων ηθικολόγων επικεντρώνεται σε διαφορετικές προτεραιότητες, με αποτέλεσμα τη δημιουργία διαφόρων θεωριών *περιβαλλοντικής ηθικής*. Στη συνέχεια εξετάζουμε τις σημαντικότερες από αυτές.

2. Θεωρίες Περιβαλλοντικής Ηθικής

2.1 Ανθρωποκεντρική Θεωρία ^[1]

Ως πρώτη θεώρηση θα αναφέρουμε την **ανθρωποκεντρική**. Παράγωγο της δυτικοευρωπαϊκής σκέψης, θέτει τον άνθρωπο στο κέντρο όλων των οντολογικών συσχετίσεων του ζωτικού χώρου και των φυσικών στοιχείων, τα οποία ενώ είναι συλλειτουργοί στο θέατρο του κόσμου, ο άνθρωπος τα παρατηρεί ως μέσα για επίτευξη δικών του σκοπών. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, μόνο οι άνθρωποι είναι ηθικά σημαντικές ενότητες και ως εκ τούτου το σύνολο των της περιβαλλοντικής ευθύνης απορρέει εξ' ολοκλήρου από τα ανθρώπινα συμφέροντα. Επειδή το περιβάλλον είναι σημαντικό για την ανθρώπινη επιβίωση και ευζωία, ο άνθρωπος έχει μια έμμεση ευθύνη προς αυτό.

Πέρα όμως από τον άνθρωπο και την ειδική του θέση στον κόσμο, απλώνεται η μεγάλη περιοχή των άλλων όντων, την οποία πρέπει να προϋποθέτει η ηθική. Γιατί δεν δικαιώνεται το «όλα για τον άνθρωπο» ως αυτοσκοπός.

Η αντίληψη ότι η φύση είναι άψυχο υλικό στη διάθεση του ανθρώπινου λόγου κορυφώθηκε με τη μηχανιστική φυσική φιλοσοφία του Καρτέσιου. Σύμφωνα με αυτή, η φύση αποτελεί σύνολο μηχανικών μερών που προσφέρονται στον κατασκευαστή άνθρωπο. Η καρτεσιανή μέθοδος θέλει τον άνθρωπο κύριο και κάτοχο της φύσης. Η επικράτηση του ιδεολογικού αυτού μοντέλου είχε ως αποτέλεσμα κάθε διαφορετική κατανόηση της φύσης πέρα από τη μηχανιστική να θεωρείται επιστημονικά αβάσιμη.

Στην ανθρωποκεντρική ηθική της ευρωπαϊκής παράδοσης, την ηθική της εχθρότητας του υποκειμένου (άνθρωπος) προς το αντικείμενο (φύση και ζώα), ασκείται σήμερα δικαίως ισχυρή κριτική. Οποσδήποτε μια μηχανιστική αντίληψη για τη φύση δε θα πρόσφερε χώρο να ευδοκιμήσει μια οικολογική ηθική. Οι σύγχρονοι φυσικοί επιστήμονες μας διδάσκουν ότι η αυστηρή διαρχία του Καρτέσιου είναι ανεδαφική. Η κβαντική θεωρία με το Niels Bohr μας έμαθε ότι ο άνθρωπος δεν είναι μόνο ο θεατής που βλέπει τα πράγματα με μάτι υπεροχής από πάνω, αλλά είναι και «συμπαίκτης» στο «δραματικό θέατρο» της ζωής, και η παρατήρησή του είναι φυσική διαδικασία. Η θεώρηση της φύσης απλά ως αντικείμενο καταστρέφει τις δομές της, γιατί της αφαιρεί τη δύναμη πραγμάτωσης του προορισμού της. Η φύση δεν είναι άπλαστη μάζα, αλλά δημιουργήμα μορφών με ενδεδειγμένη νομοτέλεια.

2.2 Ζωοκεντρική ή παθοκεντρική Θεωρία¹¹

Εν όψει της ιδιότυπης θέσης του ανθρώπου στον κόσμο, που γεννά και το αίσθημα της υπεροχής του και αναγκαία της κυριαρχίας του στα λοιπά όντα, το οικολογικό αίτημα προχώρησε σε κριτική αξιολόγηση αυτής της θέσης του ανθρωποκεντρισμού και προς τη θετική, αλλά και προς την αρνητική πλευρά. Έτσι, διαμορφώθηκε μια δεύτερη θεώρηση στο χώρο της φιλοσοφικής οικολογικής ή περιβαλλοντικής ηθικής: η **παθοκεντρική** ή **ζωοκεντρική**. Πρόκειται για τον προσανατολισμό της ηθικής στο γεγονός ότι η πράξη του ανθρώπου δεν μπορεί να στρέφεται μόνο προς τον εαυτό του και να ακολουθεί το δρόμο της αδιαφορίας και της σιγής απέναντι στον πόνο των ζώων. Η πεποίθηση της παθοκεντρικής οικολογικής συνείδησης ηθικής αίρει την παγερότητα του ανθρώπου απέναντι στον πόνο των ζώων, γιατί δέχεται τη συγγένεια της ζωής και του πόνου σε άνθρωπο και ζώο. Η ζωοκεντρική θεωρία, λοιπόν, περιλαμβάνει και τα ζώα (ή τουλάχιστον κάποια από αυτά) στις ηθικά σημαντικές οντότητες. Όπως και στον ανθρωποκεντισμό, η ευθύνη προς το περιβάλλον είναι μόνο έμμεση.

Όσο και να είναι όμως γνήσια αυτή η κοσμική συγκαταλλαγή, η εξίσωση που εισηγείται αυτή η θεώρηση εκμηδενίζει την ιδιαιτερότητα του ανθρώπου. Είναι φανερό ότι σε ένα τέτοιο επίπεδο κατανόησης τίθεται άμεσα το πρόβλημα της υπευθυνότητας, γιατί μόνο ο άνθρωπος μπορεί να εξετάσει και να προσδιορίσει τη στάση του απέναντι στο ζώο ως ηθική ή ως ανήθικη και όχι αντίστροφα. Δεν ήταν δυνατόν, λοιπόν, η ανθρωποκεντρική θεωρία να αντικατασταθεί από την ζωοκεντρική, η οποία υποστηρίχθηκε ιδιαίτερα από την κίνηση για την «προστασία των ζώων».

Κύριοι εκφραστές της ζωοκεντρικής θεωρίας υπήρξαν οι Feinberg, Regan και Singer, οι οποίοι εστίασαν τα επιχειρήματά τους κυρίως σε τρία σημεία.

Το πρώτο σημείο αφορά τη συγκέντρωση και σφαγή ζώων είτε για την ικανοποίηση διατροφικών «αναγκών» μεμονωμένων ατόμων, είτε για ευρύτερους εμπορικούς σκοπούς. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται από την άλλη πλευρά για να δικαιολογήσουν τη κατανάλωση κρέατος, χρησιμοποιούνται παραλλαγμένα από τους οπαδούς της ζωοκεντρικής θεωρίας για να δείξουν πως στην περίπτωση δικαιολόγησης της σφαγής και κατανάλωσης ανθρώπων τα ίδια επιχειρήματα φαντάζουν -πλέον ξεκάθαρα- τελείως παράλογα. Έχουμε ηθική υποχρέωση να είμαστε χορτοφάγοι.

Το δεύτερο σημείο αφορά το κυνήγι. Το να σκοτώνουμε και πολλές φορές να βασανίζουμε τα ζώα, απλά για να διασκεδάσουμε θεωρείται κάτι παραπάνω από σκληρό και βάρβαρο. Αντιστρέφουν και εδώ το επιχείρημα, τονίζοντας πόσο σκληρό θα ήταν αν αντί για ζώα βασανίζονταν και σκοτώνονταν άνθρωποι, όπως συνέβαινε για παράδειγμα με τους Χριστιανούς κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους. Απορρίπτουν φυσικά και την χρήση των ζώων για διασκέδαση στα πλαίσια των ζωολογικών κήπων, των τσίρκο κλπ.

Τέλος, το τρίτο σημείο αφορά τη χρήση πειραματόζωων στα ευρύτερα πλαίσια της επιστημονικής έρευνας. Απορρίπτουν τέτοιες πρακτικές και χρησιμοποιούν για μία ακόμη φορά (για «παραδειγματισμό») το επιχείρημα της υποθετικής αντικατάστασης των ζώων με ανθρώπους.

2.3 Βιοκεντρική Θεωρία¹¹

Πέρα όμως από τον πόνο ή το πάθος των ζώων απλώνεται η μεγάλη περιοχή των λοιπών μορφών της φύσης. Έτσι, μια νέα μορφή ηθικής, η **βιοκεντρική** οικολογική ηθική, έκανε την εμφάνισή της, χωρίς όμως και να μπορεί να επιλύσει το πρόβλημα. Η βιοκεντρική θεωρία αποτελεί επέκταση της ανθρωποκεντρικής και της ζωοκεντρικής και περιλαμβάνει όλους τους έμβιους οργανισμούς.

Κύριος εκφραστής της βιοκεντρικής θεωρίας υπήρξε ο Albert Schweitzer με την αρχή του «σεβασμού προς τη ζωή». Ο σεβασμός προς τη ζωή, πίστευε ότι είναι η στάση η οποία προσέφερε ελπίδα στον καταπονημένο από τις συγκρούσεις και διαμάχες κόσμο.

Η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία έχει απομακρυνθεί από την κοσμοθεωρία που συνδέει άμεσα το ηθικά καλό στη καθημερινή ζωή με το ηθικά καλό όσον αφορά τη φύση. Η ανάπτυξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, και η βιομηχανοποιημένη κοινωνία που τη συνοδεύει, είχαν ως αποτέλεσμα να σπάσει ο σύνδεσμος μεταξύ ηθικής και φύσης, καθώς θεωρούσαν τη φύση ως μία αδιάφορη, μηχανική δύναμη. Η σύγχρονη επιστήμη θεωρεί τη φύση ως μία μηχανή, η οποία προσδιορίζεται από νόμους της φυσικής και της μηχανικής. Δεν υπάρχει κάτι καλό ή κακό, έμφυτο, στη φύση. Σε έναν τέτοιο κόσμο, η ανθρώπινη ηθική έμεινε χωρίς ουσιαστική βάση. Η ηθική κατέληξε να μην είναι τίποτα παραπάνω από προσωπική άποψη ή συναισθηματισμός. Η σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, με τους πολέμους της, την απρόσωπη γραφειοκρατία, την αδιάφορη εργασία και την πολιτισμική παρακμή, είναι αποτέλεσμα όλων των παραπάνω.

Σύμφωνα με τον Schweitzer, η πιο θεμελιώδης αλήθεια που πρέπει να συνειδητοποιήσει ο κάθε άνθρωπος είναι ότι :

« Ο άνθρωπος που υφίσταται ως σκεπτόμενη οντότητα αισθάνεται ότι έχει την υποχρέωση να σέβεται το κάθε έμβιο ον τόσο, όσο σέβεται και τον εαυτό του. Αποδέχεται ως σωστό: τη διατήρηση , τη πρόοδο και ανάπτυξη της ζωής· Απορρίπτει ως λάθος: την καταστροφή, τον τραυματισμό και την καταστολή της προόδου και ανάπτυξης της ζωής.»

‘Όλα τα έμβια όντα έχουν μια έμφυτη αξία, η οποία απαιτεί τον σεβασμό μας. Η ζωή δεν είναι ένας ουδέτερος παράγοντας του σύμπαντος. Η ζωή είναι καλή αφ'εαυτού της, αποτελεί έμπνευση και αξίζει το σεβασμό του ανθρώπου.

Δυστυχώς, είναι εύκολο να γελοιοποιηθεί αυτή η ηθική του σεβασμού προς τη ζωή. Σε μια τέτοια προσπάθεια γελοιοποίησης της όλης θεωρίας, θα μπορούσε κανείς να ρωτήσει: «Αξίζει η «ζωή» ενός ιού, ενός μυρμηγκιού τόσο, όσο και η ζωή του ανθρώπου; Προτείνεται κάποια μεθοδολογία αντιμετώπισης «συγκρούσεων» μεταξύ της ανθρώπινης ζωής και της «ζωής», ας πούμε, του ιού του HIV;»

Η απάντηση είναι ότι η ηθική του σεβασμού προς τη ζωή και γενικότερα η βιοκεντρική θεωρία δεν αντιπροσωπεύουν συγκεκριμένο σύστημα αξιών και ιδεών, αλλά μια γενικότερη νοοτροπία και στάση απέναντι στη ζωή και το περιβάλλον. Από αυτή ακριβώς τη νοοτροπία απορρέουν οι απαντήσεις και αντιδράσεις του κάθε ανθρώπου απέναντι σε οποιοδήποτε πρόβλημα που αφορά την επιβίωση ή όχι κάποιου άλλου έμβιου όντος. Η θεωρία αυτή δεν αρνείται ότι πολλές φορές είναι αναπόφευκτη η «θανάτωση» κάποιου έμβιου όντος, αλλά ωστόσο προσθέτει ότι το σημαντικό είναι να δρούμε κάθε φορά με υπευθυνότητα και συναίσθηση του τι πράττουμε. Με μια τέτοια νοοτροπία είναι σίγουρο ότι θα ελαχιστοποιηθούν –αν δεν εκμηδενισθούν- οι περιπτώσεις άσκοπης και μη απαραίτητης καταστροφής οποιασδήποτε μορφής ζωής.

2.4 Φυσιοκεντρική Θεωρία^[1]

Συνέχεια της βιοκεντρικής θεωρίας και ένα βήμα παραπέρα αποτελεί η φυσιοκεντρική θεωρία, η οποία κατά μία έννοια μπορεί να υποστηριχθεί ότι απολυτοποιεί κάθε φυσική σχέση του ανθρώπου. Όταν ο γνωστός φιλόσοφος της οικολογίας και εισηγητής της θέσης «ειρήνη με τη φύση» Κ. Μ. Meyer-Abich γράφει ότι «η ελευθερία του ανθρώπου στο φυσιοκεντρικό κοσμοείδωλο αποδεικνύεται όχι πια ως ανθρώπινη ελευθερία, αλλά ως ελευθερία της φύσης» υποστηρίζεται μια

υποστασιοποίηση της φύσης. Υποκείμενο όμως δεν μπορεί να είναι η φύση, αλλά μόνο ο άνθρωπος, ο οποίος ενσωματώνεται και αφομοιώνεται στο βιταλιστικό ρυθμό της φύσης ως αντικείμενο.

Η φυσιοκεντρική θεώρηση έχει επηρεάσει πολλούς φιλοσόφους, οι οποίοι – στηριζόμενη τις βασικές αρχές αυτής της θεώρησης- ανέπτυξαν τις ιδιαίτερες περιβαλλοντικές φιλοσοφικές θεωρίες τους. Οι σημαντικότερες από αυτές αναπτύσσονται στη συνέχεια.

2.4.1 «Βαθιά» Οικολογία¹²¹

Η θεώρηση της «Βαθιάς οικολογίας» δεν έχει προέλθει από μία και μόνο πηγή, ούτε και αναφέρεται σε ένα και μόνο φιλοσοφικό σύστημα. Ο όρος «Βαθιά οικολογία» χρησιμοποιείται με ποικίλους τρόπους και μπορεί να αποτελεί από μια γενική περιγραφή όλων των μη-ανθρωποκεντρικών θεωριών έως και τον ορισμό της πολύπλοκης θεωρίας «Οικοσοφία T», η οποία έχει αναπτυχθεί από τον νορβηγό φιλόσοφο Arne Naess.

Τη διάκριση μεταξύ «βαθιάς» και «ρηχής» αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών θεμάτων είχε εισάγει για πρώτη φορά ο Arne Naess το 1973. Ο Naess θεωρεί ότι το κίνημα της «ρηχής οικολογίας» χαρακτηρίζεται από την αφοσίωσή της στον «αγώνα ενάντια στη ρύπανση και στην εξάντληση των πρώτων υλών». Ο βασικός του αντικειμενικός στόχος είναι η προστασία «της υγείας και ευζωίας των ανθρώπων των ανεπτυγμένων χωρών». Αντίθετα, η «βαθιά οικολογία» απορρίπτει το διαχωρισμό μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος και ακολουθεί μια πιο ολιστική και μη-ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Σύμφωνα με τον Naess, η «ρηχή οικολογία», καθώς εστιάζεται σε προβλήματα όπως η ρύπανση και η εξάντληση των πρώτων υλών, ενδιαφέρεται ουσιαστικά μόνο για τις άμεσες επιδράσεις της περιβαλλοντικής κρίσης και δίνει μόνο επιφανειακές απαντήσεις-λύσεις. Αντίθετα, η «βαθιά οικολογία» προχωράει παραπέρα ερευνώντας τα βαθύτερα κοινωνικά και ανθρωπολογικά αίτια του όλου προβλήματος.

Από αυτήν την οπτική γωνία βέβαια, ο όρος «βαθιά οικολογία» θα αναφερόταν σε ένα μεγάλο εύρος προσεγγίσεων. Αυτό που διαχωρίζει τη «βαθιά οικολογία» ως φιλοσοφική προσέγγιση είναι η «πεποίθησή» της ότι η παρούσα περιβαλλοντική κρίση οφείλεται σε βαθιές φιλοσοφικές αιτίες. Έτσι, η θεραπεία της παρούσης κατάστασης μπορεί να επιτευχθεί μόνο με μια ριζοσπαστική αλλαγή στις φιλοσοφικές μας απόψεις. Αυτή η αλλαγή αφορά και προσωπικές αλλά και πολιτισμικές αλλαγές-

μεταρρυθμίσεις με επιδράσεις στις βασικές οικονομικές και ιδεολογικές δομές. Με λίγα λόγια, απαιτείται να αλλάξουμε τον εαυτό μας και ως ατομική και ως πολιτισμική οντότητα. Αλλά αυτή η αλλαγή, σύμφωνα με τους Devall και Sessions, δεν αποτελεί τη δημιουργία κάτι καινούριου, αλλά αντίθετα την «αφύπνιση» κάτι πολύ παλιού. Συνεπάγεται την καλλιέργεια μιας «οικολογικής συνείδησης», μιας οικολογικής, φιλοσοφικής και πνευματικής προσέγγισης της σύγχρονης κρίσης, η οποία θα αναγνωρίζει την ενότητα ανθρώπων, φυτών, ζώων και της Γης.

Ως φιλοσοφικό κίνημα, η «βαθιά οικολογία» παρουσιάζεται επικριτική της λεγόμενης κυριαρχικής κοσμοθεωρίας (φυσικά από την πλευρά του ανθρώπου), καθώς αυτή ακριβώς η νοοτροπία θεωρείται υπεύθυνη για την καταστροφή του περιβάλλοντος. Έτσι, οι οπαδοί της «βαθιάς οικολογίας» εργάζονται πάνω σε μία εναλλακτική φιλοσοφική κοσμοθεωρία. Για πολλούς ανθρώπους που εμπλέκονται σε ριζοσπαστικά οικολογικά πολιτικά κινήματα, η «βαθιά οικολογία» είναι εκείνη που παρέχει τη φιλοσοφία βάση, η οποία νομιμοποιεί τις ακτιβιστικές τους δραστηριότητες.

Αλλά οποιαδήποτε προσπάθεια για ριζική αλλαγή της οποιαδήποτε φιλοσοφικής κοσμοθεωρίας συναντά την εξής πρόκληση: Πώς θα ξεκινήσει κάποιος να εξηγεί και να προωθεί την εναλλακτική κοσμοθεωρία, όταν εξ ορισμού διαφέρει ριζικά από την κυρίαρχη;

Οι οπαδοί της «βαθιάς οικολογίας» εφαρμόζουν διάφορες στρατηγικές για να αντιμετωπίσουν τέτοιου είδους προκλήσεις και πολύ συχνά αντλούν τα επιχειρήματά τους από την ποίηση, το Βουδισμό, την «πνευματικότητα», τον πολιτικό ακτιβισμό. Ίσως την πιο αποτελεσματική στρατηγική αποτελεί η αναζήτηση πρώτα μιας γενικά αποδεκτής ιδεολογικής πλατφόρμας γενικών αρχών. Αυτή η πλατφόρμα θα αποτελέσει τον πυρήνα γύρω από τον οποίο θα ενωθούν τα διάφορα κινήματα της «βαθιάς οικολογίας».

Η ιδεολογική πλατφόρμα της «βαθιάς οικολογίας»

Οι οπαδοί λοιπόν, της «βαθιάς οικολογίας» υποστηρίζουν την άποψη ότι η αντιμετώπιση της παρούσας περιβαλλοντικής κρίσης απαιτεί κάτι παραπάνω από απλά μια αναδιαμόρφωση προσωπικών και κοινωνικών πρακτικών. Απαιτείται η δημιουργία και η επικράτηση μιας ριζικά νέας κοσμοθεωρίας. Έτσι, οι οπαδοί της «βαθιάς οικολογίας» κινούνται σε δύο κατευθύνσεις. Από τη μία υπάρχει η δέσμευση για δουλειά για την επίτευξη των απαιτούμενων τύπων αλλαγών. Πολλοί από αυτούς

δρουν κατά αυτόν τρόπο ως επιστήμονες, καλλιτέχνες και πολιτικοί ακτιβιστές. Από την άλλη, οι οπαδοί της «βαθιάς οικολογίας» επίσης εργάζονται για την ανάπτυξη και διάρθρωση μιας εναλλακτικής φιλοσοφίας, η οποία θα αντικαταστήσει την κυρίαρχη κοσμοθεωρία που ευθύνεται για την κρίση. Ο Naess ονομάζει το ιδεολογικό αυτό πεδίο «οικοφιλοσοφία».

Υπό το φως του πλήθους των ποικίλων στόχων και διατυπώσεων, οι Naess και Sessions ανέπτυξαν την ιδεολογική πλατφόρμα της «βαθιάς οικολογίας» ως τον κοινό «ιδεολογικό τόπο» όλων αυτών. Οι κοινές αρχές που απαρτίζουν την πλατφόρμα αυτή παρέχουν λόγους, οι οποίοι μπορούν να εξηγήσουν και να δικαιολογήσουν τον ακτιβισμό του κινήματος συνολικά. Επίσης, παρέχουν μία λιγότερο αφηρημένη εστίαση σε φιλοσοφικούς στοχασμούς. Η ιδεολογική αυτή πλατφόρμα έχει τέτοια μορφή ώστε να επιτυγχάνει τον εξής διπλό στόχο: από τη μία να είναι αρκετά γενική, ώστε να επιτρέπει την ανάπτυξη ποικίλων φιλοσοφικών ερμηνειών και επεκτάσεων και από την άλλη να είναι αρκετά συγκεκριμένη, ώστε να διαχωρίζει τη «βαθιά» από τη «ρηχή» προσέγγιση των διαφόρων πρακτικών θεμάτων.

Αυτή η ιδεολογική πλατφόρμα, όπως έχει αναπτυχθεί από τους Naess και Sessions, περιλαμβάνει οκτώ βασικές αρχές:

1. Η ευημερία της ανθρώπινης και «μη-ανθρώπινης» ύπαρξης επί της γης έχει εσωτερική, πνευματική αξία. Η αξία των «μη-ανθρώπινων» μορφών ζωής είναι ανεξάρτητη από τη χρησιμότητα που μπορούν να έχουν αυτές οι μορφές ζωής για ρηχούς, βιοποριστικούς σκοπούς.
2. Ο πλούτος και η ποικιλία των επίγειων μορφών ζωής είναι αξίες από μόνες τους και συμβάλλουν στην ευημερία της ανθρώπινης και «μη-ανθρώπινης ύπαρξης» επί της γης.
3. Οι άνθρωποι δεν έχουν το δικαίωμα να μειώνουν αυτόν τον πλούτο και την ποικιλία, εκτός όταν πρόκειται να ικανοποιήσουν ανάγκες ζωτικής σημασίας, δηλαδή όταν τίθεται θέμα επιβίωσής τους.
4. Η παρούσα κατάσταση ανθρώπινης παρέμβασης στον υπόλοιπο «μη-ανθρώπινο» κόσμο κρίνεται ως υπερβολική και χειροτερεύει με γρήγορους ρυθμούς.
5. Η ευημερία της ανθρώπινης ζωής και το υψηλό επίπεδο των πολιτισμών, δεν είναι δυνατόν να συνυπάρξουν με την πληθυσμιακή έκρηξη των τελευταίων δεκαετιών. Αυτή η πληθυσμιακή έκρηξη αποβαίνει εις βάρος, εκτός των προαναφερθέντων, και σε όλες τις υπόλοιπες μορφές ζωής του πλανήτη.

6. Σημαντικές αλλαγές των συνθηκών διαβίωσης προς το καλύτερο απαιτούν αλλαγές στο χώρο της πολιτικής, οι οποίες θα είχαν ως αποτέλεσμα μεταβολές στις βασικές οικονομικές, τεχνολογικές και ιδεολογικές δομές.
7. Η κύρια ιδεολογική αλλαγή συνίσταται περισσότερο στην εκτίμηση της αξίας της ποιότητας ζωής γενικότερα, παρά στην προσκόλληση σε ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο. Κατά αυτόν τον τρόπο θα συνειδητοποιήσει η ανθρωπότητα τη βαθύτερη σημασία της διαφοράς μεταξύ «ποσοτικού» και «ποιοτικού», «ποσότητας» και «ποιότητας».
8. Όλοι όσοι προσυπογράφουν τα προαναφερθέντα σημεία έχουν την υποχρέωση να συμμετέχουν άμεσα ή έμμεσα στην προσπάθεια να υλοποιηθούν οι απαραίτητες αλλαγές.

Μπορούμε να δούμε με ποιο τρόπο αυτές οι αρχές μπορούν να εξηγήσουν και να στηρίξουν μεγάλο εύρος συγκεκριμένων απόψεων γύρω από πρακτικά θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του αγώνα ενάντια στη καταστροφή των δασών, κάποιος θα μπορούσε να επικαλεστεί τις τρεις πρώτες αρχές. Οι αρχές 5 και 7 θα ήταν σημαντικές στην περίπτωση κατάστροφησης ενεργειακής πολιτικής, η οποία θα αφορούσε θέματα, όπως η διατήρηση των πηγών πρώτων υλών, η αύξηση του πληθυσμού της γης, οι απαιτήσεις των καταναλωτών και η πυρηνική ενέργεια.

Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η ιδεολογική πλατφόρμα δείχνει τους τρόπους με τους οποίους η επιστήμη της οικολογίας επηρεάζει τη «βαθιά οικολογία». Κατά κάποιο τρόπο, η επιστήμη της οικολογίας παρέχει άμεση υποστήριξη στις αρχές 4 και 5, ενώ θα μπορούσε να εξηγήσει και να υπερασπιστεί τις αρχές 1 και 2.

2.4.2 Ηθική της γης ή οικοκεντρισμός (Aldo Leopold) ¹²¹

Ο Aldo Leopold είναι η φιγούρα με τη μεγαλύτερη επιρροή στην ανάπτυξη της λεγόμενης οικοκεντρικής περιβαλλοντικής ηθικής. Στην εποχή του αναπτύχθηκε η επιστήμη της οικολογίας και ήταν ο πρώτος που απαίτησε την ριζική αναθεώρηση της «ηθικής» υπό το φως της νέας αυτής επιστήμης. Το έργο ζωής του Leopold είχε ως βασικό στόχο τη συνένωση της οικολογίας και της «ηθικής». Το περίφημο δοκίμιό του, με τίτλο “The Land Ethic”, αποτελεί την πρώτη συστηματική παρουσίαση μιας οικοκεντρικής ηθικής.

Ο Leopold ανοίγει το δοκίμιο αυτό με την ιστορία του Οδυσσέα, ο οποίος επιστρέφοντας από τον τρωικό πόλεμο, κρεμάει δώδεκα από τις σκλάβες του για ανάρμοστη συμπεριφορά. Καθώς εκείνη την εποχή οι σκλάβοι θεωρούνταν ιδιωτική περιουσία, η πράξη αυτή του Οδυσσέα δε θεωρήθηκε ανήθικη ή ανάρμοστη. Από εκείνη την εποχή έως σήμερα, η ηθική γενικότερα έχει εξελιχθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η λεγόμενη «ηθική στάση» να επεκτείνεται σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως. Με το δοκίμιό του ο Leopold διατυπώνει την άποψη ότι πρέπει αυτή η «επέκταση της ηθικής» να περιλαμβάνει τη γη, τα φυτά καθώς και τα ζώα. Στη σύγχρονη εποχή, η γη, όπως και οι σκλάβες του Οδυσσέα, θεωρείται απλά ιδιοκτησία: έχουμε προνόμια και δικαιώματα όσον αφορά τη γη, αλλά όχι υποχρεώσεις προς αυτή.

Δεν μπορούμε άλλο να μεταχειριζόμαστε τη γη απλά σαν ένα αντικείμενο, σαν «νεκρή» ύλη, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να διαμορφωθεί με οποιοδήποτε τρόπο επιθυμεί ο άνθρωπος. Η γη θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένας ζωντανός οργανισμός, ο οποίος μπορεί να είναι υγιής ή άρρωστος, ο οποίος μπορεί να τραυματιστεί ή να σκοτωθεί. Επομένως, «η γη δεν είναι απλά χρώμα: είναι πηγή ενέργειας, η οποία ρέει διαμέσου ενός αέναου κύκλου εδάφους, φυτών και ζώων».

Ο Leopold, λοιπόν, μιλάει για «επέκταση της ηθικής» και υποστηρίζει ότι «η ηθική της γης απλά διευρύνει τα όρια, τα σύνορα της κοινωνίας περικλείοντας εδάφη, ύδατα, φυτά και ζώα, ή - μονολεκτικά - τη Γη». Παρόλο που δεν έχουμε καμιά συγκεκριμένη «ηθική της γης» ακόμη, έχουμε τουλάχιστον φτάσει πολύ κοντά στο σημείο της απόλυτης αποδοχής της άποψης ότι τα πουλιά, για παράδειγμα, πρέπει να συνεχίσουν να υπάρχουν, καθώς έχουν αυτό το δικαίωμα.

Ωστόσο, συνεχίζει να πιστεύει ότι αυτά τα φυσικά αντικείμενα μπορούν και θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν ως «φυσικοί πόροι», οι οποίοι μπορούν να αξιοποιηθούν προς όφελος του ανθρώπου. Αυτή η φαινομενική ασυνέπεια ξεκαθαρίζει με μια ολιστική θεώρηση της ηθικής της γης. Η ηθική αυτή αφορά το σύνολο της κοινωνίας (άνθρωποι, φύση, ζώα) και επομένως μεμονωμένα μέλη αυτής της κοινωνίας μπορούν να αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης εφόσον γίνεται σεβαστή η κοινωνία στο σύνολό της. Επομένως, η «ηθική επέκταση» του Leopold δεν απαιτεί απλά να συμπεριλάβουμε στην ηθική θεώρησή μας ακόμη έναν τύπο μεμονωμένου ηθικού αντικειμένου. Η αλλαγή που καλούμαστε να κάνουμε όσον αφορά την ηθική θεώρησή μας είναι πολύ πιο ριζική: δεν τίθεται θέμα ηθικής αξιολόγησης και

εκτίμησης τόσο του μεμονωμένου μέλους της κοινωνίας (της «Γης»), όσο του συνόλου της κοινωνίας αυτής.

Αυτή η θέση της ηθικής της γης αποδίδεται περιληπτικά στην πιο γνωστή δήλωση του Leopold: «Κάτι είναι σωστό όταν τείνει να διατηρήσει την ολόκληρη, τη σταθερότητα κι την ομορφιά της βιοτικής κοινωνίας. Είναι λάθος ότι δεν τείνει προς αυτά». Αυτή η αρχή, συνδυαζόμενη με κάποιες βασικές οικολογικές παρατηρήσεις, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία συγκεκριμένων κανόνων περιβαλλοντικής ηθικής».

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η θεωρία της ηθικής της γης του Leopold αποτελεί μια ιδιαίτερα ελκυστική φιλοσοφική επιλογή και αυτό λόγω, κυρίως, **τριών** σημείων-στοιχείων αυτής.

Καταρχάς, η ηθική της γης προσφέρει μια αρκετά περιεκτική, μεγάλου εύρους, θεώρηση. Με την πρώτη ματιά, φαίνεται να παρέχει μια διαδικασία λήψης αποφάσεων κατάλληλη για τα περισσότερα –αν όχι όλα– τα περιβαλλοντικά και οικολογικά θέματα. Σε αντίθεση, για παράδειγμα, με το κίνημα προστασίας και ευημερίας των ζώων, παρέχει μια συστηματική προσέγγιση θεμάτων αρκετά διαφορετικών μεταξύ τους, όπως η ρύπανση, η διατήρηση των φυσικών πηγών, η ενέργεια κλπ.

Επίσης, μπορεί να αποφύγει πολλά από τα υπερβολικά συμπεράσματα που επιβαρύνουν την «εξατομικευμένη» βιοκεντρική προσέγγιση. Δεν είναι ανάγκη να απασχολούμαστε σε τόσο σημαντικό βαθμό με θέματα όπως είναι για παράδειγμα το αν είναι σωστό να σκοτώσουμε ένα μεμονωμένο κουνούπι, να κόψουμε ένα και μόνο δέντρο ή να χαλάσουμε το γκαζόν κάποιου ατόμου. Το ενδιαφέρον εστιάζεται πρωτίστως στην συνεχή υγιή λειτουργία του όλου συστήματος.

Τέλος, η ηθική της γης είναι πλήρως μη-ανθρωποκεντρική. Ο άνθρωπος δεν έχει προνομιακή θέση στο όλο οικολογικό σύστημα. Περιορίζεται καθώς μετατρέπεται από «κατακτητής» σε απλό μέλος του συστήματος. Αυτή η «μετατροπή» των υφιστάμενων ρόλων εναρμονίζεται απόλυτα με τις διδασκαλίες της οικολογίας και για πολλούς περιβαλλοντολόγους αποτελεί τη μοναδική αναγκαία προϋπόθεση για μια ουσιαστική περιβαλλοντική προσέγγιση.

2.4.3 Κοινωνική Οικολογία¹²¹

Η θεωρία της κοινωνικής οικολογίας συνδέεται κυρίως με το έργο ενός ατόμου, του Murray Bookchin, και χαρακτηρίζεται από ένα σχετικά ενοποιημένο θεωρητικό

υπόβαθρο. Ο Murray Bookchin είναι ένας κοινωνιολόγος, ο οποίος έχει γράψει σχετικά με τις αντιστοιχίες μεταξύ κοινωνικής κυριαρχίας-επιβολής και κυριαρχίας-επιβολής πάνω στη φύση για πάνω από τέσσερις δεκαετίες. Οι απόψεις του έχουν χαρακτηριστεί με ποικίλους τρόπους, όπως π.χ. με τους όρους «φιλελεύθερη κοινωνική οικολογία», «οικοαναρχισμός» και, κυρίως, «κοινωνική οικολογία».

Η κοινωνική οικολογία έχει τις ρίζες της σε ένα σχετικά μεγάλο εύρος φιλοσοφικών παραδόσεων, όπως ο Μαρξιστικός σοσιαλισμός, ο φιλελεύθερος αναρχισμός και η λεγόμενη «Δυτική οργανισμιακή παράδοση», η οποία συνδέεται με φιλοσόφους, όπως ο Αριστοτέλης και ο Hegel.

Προκειμένου να κατανοήσουμε την θεωρία της κοινωνικής οικολογίας, κρίνεται απαραίτητη η αναφορά σε κάποιες έννοιες που προαναφέρθηκαν.

Καταρχάς, πρέπει να εξετάσουμε την εννοιολογική υπόσταση του όρου «κοινωνική κυριαρχία-επιβολή» και το πώς αυτός συνδέεται με τα οικολογικά προβλήματα. Συγκεκριμένα, ο Bookchin ασχολείται με τις ποικιλόμορφες «ιεραρχίες», εννοώντας τα πολιτισμικά, παραδοσιακά και ψυχολογικά συστήματα, στα οποία κυρίως αναφέρονται οι όροι «τάξη» και «κοινωνική θέση». Επομένως, οι διαφόρων ειδών ιεραρχίες θα συνεχίσουν να υπάρχουν και σε μία κοινωνία χωρίς ταξικούς διαχωρισμούς και διαστρωματώσεις. Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για κυριαρχία-επιβολή των ανδρών επί των γυναικών, των νέων επί των ηλικιωμένων, των δυνατών επί των αδυνάτων κλπ. Έτσι, ο όρος «ιεραρχία» υποδηλώνει την ύπαρξη τουλάχιστον δύο κοινωνικών ομάδων, όπου η μία υπερισχύει της άλλης. Αυτή η υπερίσχυση επιτρέπει στην «ανώτερη» ομάδα να απαιτεί υποταγή από την «κατώτερη» ομάδα. Οι ιεραρχίες προωθούν κοινωνικά συστήματα κυριαρχίας, στα οποία η ανώτερη ομάδα είναι σε θέση να χειρίζεται (να εκμεταλλεύεται) την κατώτερη ομάδα για την ικανοποίηση επιδιώξεων και στόχων την ανώτερης, παρεμποδίζοντας παράλληλα την κατώτερη να ικανοποιήσει τους δικούς της στόχους.

Ο Bookchin διαχωρίζει τις θέσεις του από αυτές των Μαρξιστών, αλλά και των αναρχικών. Σε αντίθεση με τους Μαρξιστές, ο Bookchin δεν πιστεύει ότι η κύρια μορφή κοινωνικής ιεράρχησης και επιβολής απορρέει από τις οικονομικές τάξεις. Διαφέροντας και από τους αναρχικούς, επίσης δεν πιστεύει ότι ο βασικός παράγοντας δημιουργίας του φαινομένου της κοινωνικής επιβολής είναι η ύπαρξη του έθνους-κράτους. Κατά την άποψή του, είναι δυνατόν να εντοπισθούν κοινωνικές δομές επιβολής ακόμη και σε κοινωνίες οι οποίες στερούνται οικονομικών τάξεων και

οργανωμένης γραφειοκρατικής οντότητας. Είναι εμφανές ότι η φυσική επιβολή και ισχύς δεν είναι το μόνο είδος κοινωνικού ελέγχου. Η ιεραρχία είναι επίσης μία κατάσταση της συνείδησης. Οι άνθρωποι μπορεί να καταπιέζονται εξίσου από την ίδια τους τη συνείδηση, τις ίδιες τους τις απόψεις και πεποιθήσεις. Έτσι, ο Bookchin μιλάει για ανθρώπους που εσωτερικεύουν κοινωνικές ιεραρχικές δομές και μαθαίνουν να αποδέχονται μια ζωή γεμάτη από «μόχθο, ενοχή και θυσία», ενώ οι «ανώτεροί» τους απολαμβάνουν μια ζωή απόλαυσης και ικανοποίησης. Όπως υποδηλώθηκε και προηγουμένως, η ανθρώπινη ελευθερία περιλαμβάνει πολλά περισσότερα από απλά μια κατάσταση απουσίας εξωτερικού ελέγχου.

Σύμφωνα με τον Bookchin, οι προαναφερθείσες μορφές κοινωνικής ιεραρχίας και επιβολής είναι, τελικά, η βασική αιτία της καταστρεπτικής επιβολής του ανθρώπου και πάνω στη φύση.

Ο Bookchin ανέστρεψε μια βασική μαρξιστική θέση. Σύμφωνα με τους Μαρξιστές, η ικανότητα του ανθρώπου να επιβληθεί στη φύση - μετατρέποντας σε ιδιωτική περιουσία τμήματα γης - ήταν αυτή που επέτρεψε τη συγκέντρωση πλούτου και τη δημιουργία ταξικών δομών, τα οποία με τη σειρά τους οδήγησαν σε ταξικές διαμάχες. Ο Bookchin δηλώνει ότι οι κοινωνικές δομές κυριαρχίας-επιβολής προηγήθηκαν του φαινομένου της επιβολής στη φύση.

Επίσης, δε θεωρεί απαραίτητη τη σύνδεση μεταξύ κοινωνικής επιβολής και επιβολής στη φύση. Θεωρεί πολύ πιθανό ιεραρχικές κοινωνίες να μπορούν να «συμβιώνουν» αρμονικά με τη φύση και από την άλλη μη-ιεραρχικές κοινωνίες να καταχρώνται το φυσικό περιβάλλον. Προσπαθεί να αποκαλύψει με ποιόν τρόπο κοινωνικές δομές κυριαρχικού χαρακτήρα μπορούν να καλλιεργήσουν μια ευρύτερη πολιτισμική νοοτροπία ή ιδεολογία, η οποία θα οδηγήσει στην ουσιαστική εκτίμηση και προστασία του περιβάλλοντος.

Οι απόψεις της κοινωνικής οικολογίας μπορούν να συνοψισθούν ως εξής: Κοινωνίες οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλού βαθμού ιεράρχηση, είναι πολύ πιθανό να καταχραστούν και να βλάψουν το φυσικό περιβάλλον. Οι κοινωνικές ιεραρχίες παρέχουν τις ψυχολογικές και υλικές συνθήκες - τα κίνητρα και τα μέσα - για την εκμετάλλευση της φύσης και την επιβολή πάνω σε αυτή. Σε ιεραρχικές κοινωνίες, οι κοινωνικοί θεσμοί και πρακτικές (π.χ. μορφές τεχνολογίας) είναι σχεδιασμένα έτσι, ώστε να διευκολύνουν τον έλεγχο. Σε μια τέτοια κοινωνία, η επιτυχία ταυτίζεται με την επιβολή και τον έλεγχο. Όσο περισσότεροι άνθρωποι δουλεύουν για εσένα, τόσο περισσότερο πλούτο και δύναμη έχεις, τόσο πιο

πετυχημένος είσαι. Σε μια τέτοια κοινωνία, η επιτυχία ταυτίζεται επίσης με την επιβολή στο φυσικό περιβάλλον.

Μία επίσης σημαντική παράμετρος της κοινωνικής οικολογίας είναι αυτό που περιγράφεται ως «οργανισμιακή παράδοση». Αυτή η παράδοση στο χώρο της κοινωνικής φιλοσοφίας εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ ατόμων και των κοινωνιών, στις οποίες αυτά ανήκουν. Αναζητά μια μέση οδό μεταξύ αυτών που πιστεύουν ότι τα άτομα είναι απλά τα προϊόντα των κοινωνιών τους και αυτών που πιστεύουν ότι η κοινωνία δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα σύνολο ατόμων. Μία οργανική κοινωνία, ή μάλλον αυτό που συνήθως καλείται «κοινότητα», υφίσταται –σύμφωνα με τους φιλοσόφους – ως μια διαλεκτική σχέση μεταξύ μεμονωμένων ανθρωπίνων όντων. Με άλλα λόγια, οι κοινωνίες είναι δημιούργημα των ανθρωπίνων ενεργειών και αποφάσεων, αλλά και οι άνθρωποι είναι «δημιούργημα» των κοινωνιών τους. Κοινωνικοί θεσμοί, πρακτικές, αξίες και πεποιθήσεις επιδρούν ενιαία στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του κάθε μέλους της. Η ταυτότητα του κάθε ατόμου αποτελείται σε μεγάλο βαθμό από τους κοινωνικούς ρόλους, την κοινωνική «ιστορία» του. Φυσικά, η οργανική παράδοση δε θεωρεί την κοινωνία ως ένα αντικείμενο που διαμορφώνει και ελέγχει τους ανθρώπους, αλλά, αντίθετα, δίνει ιδιαίτερη έμφαση -και αυτό αποτελεί τον ιδεολογικό πυρήνα της- στην αμφίδρομη σχέση ατόμου-κοινωνίας και στην συνεχή αλληλεπίδρασή τους.

Αυτή η αλληλεπίδραση μπορεί να πραγματοποιηθεί κατά δύο τρόπους: με ή χωρίς την πλήρη συνειδητοποίηση (από την πλευρά του ανθρώπου βέβαια) αυτής της πραγματικότητας. Προκειμένου όμως να εφαρμοσθεί στην πράξη η θεωρία της κοινωνικής οικολογίας είναι απαραίτητη αυτή η συνειδητοποίηση. Εδώ ανακύπτει το εξής λογικό ερώτημα: Πώς είναι δυνατή η πλήρως συνειδητή και αυτοπροσδιοριζόμενη δραστηριότητα; Είναι δυνατή μόνο όταν οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι από κάθε μορφή εξωτερικού ελέγχου και επιβολής, κάτι που περιλαμβάνει όχι μόνο φυσικές, αλλά και κοινωνικές, νομικές, ψυχολογικές, διανοητικές και συναισθηματικές μορφές εξαναγκασμού. Η μόνη πραγματικά δίκαιη κοινωνία είναι αυτή στην οποία η άνθρωποι είναι ελεύθεροι από κάθε μορφή ελέγχου ή επιβολής.

Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η δίκαιη κοινωνία είναι αυτή, η οποία έχει δημιουργηθεί για την εξυπηρέτηση κοινών στόχων –του κοινού καλού- , η οποία απορρίπτει οποιασδήποτε μορφής επιβολή είτε πάνω σε ανθρώπους είτε εις βάρος της φύσης και η οποία προσεγγίζει ποικιλοτρόπως, ισορροπημένα και αρμονικά το οικοσύστημα γενικότερα.

Με βάση τους προαναφερθέντες φιλοσοφικούς στόχους, είναι εμφανές πλέον με ποιο τρόπο πρακτικές, όπως βιώσιμη γεωργία και κατάλληλη τεχνολογία, θα μπορούσαν να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην ιδανική κοινωνία σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής οικολογίας. Η βιώσιμη γεωργία δεν αντιμετωπίζεται απλά ως συλλογή λύσεων σε συγκεκριμένα προβλήματα καλλιέργειας της γης, αλλά ως μέρος ενός τρόπου ζωής, στο οποίο άνθρωποι και φύση μπορούν να συμβιώσουν ελεύθεροι και ανεξάρτητοι από θεσμούς και πρακτικές επιβολής. Με τον ίδιο τρόπο και οι κατάλληλες τεχνολογίες θα απελευθερώσουν το άτομο από τον έλεγχο εξωτερικών δυνάμεων. Και η βιώσιμη γεωργία και οι κατάλληλες τεχνολογίες έχουν ως αποτέλεσμα την αποκέντρωση και την ποικιλομορφία της εξουσίας που παίρνει τις αποφάσεις.

Υπό αυτήν την έννοια, πρόκειται για πραγματικά δημοκρατικές πρακτικές. Οι αποφάσεις λαμβάνονται κατευθείαν από τα άτομα που επηρεάζονται περισσότερο από αυτές. Σε ένα τέτοιο κόσμο, οι άνθρωποι θα γευθούν πραγματική ελευθερία και μόνο σε μία τέτοια κοινωνία θα μπορούν να ζουν σε αρμονία με το φυσικό τους περιβάλλον. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, σύμφωνα με τον Bookchin, ότι η «αποδόσμευση» της φύσης από την ανθρώπινη κατάχρηση και καταδυνάστευση μπορεί να επέλθει μόνο σε ένα κόσμο, όπου και οι ίδιοι οι άνθρωποι θα είναι πραγματικά ελεύθεροι.

2.4.4 Οικοφεμινισμός¹²¹

Οικοφεμινισμός είναι η θεωρία που περιλαμβάνει και χρησιμοποιεί τις ποικίλες φεμινιστικές φιλοσοφίες στην προσέγγιση και ανάλυση των διαφόρων περιβαλλοντικών θεμάτων. Καθώς υπάρχουν πολλές διαφορετικές απόψεις στους κόλπους της φεμινιστικής φιλοσοφίας, αναμένεται να υπάρχουν και διάφορες παραλλαγές της οικοφεμινιστικής θεωρίας. Στην ουσία ο οικοφεμινισμός αποτελεί μια πιο «εξειδικευμένη» επέκταση-παραλλαγή της κοινωνικής οικολογίας: ενώ η κοινωνική οικολογία αποδίδει σε γενικές γραμμές τα αίτια της οικολογικής κρίσης στην επικράτηση κάποιας κοινωνικής ομάδας πάνω σε κάποια άλλη, ο οικοφεμινισμός μιλάει συγκεκριμένα για την επικράτηση των ανδρών επί των γυναικών και αποδίδει τις ευθύνες στην κοινωνική ομάδα των ανδρών.

Ο Οικοφεμινισμός αναγνωρίζει μια βαθύτερη σύνδεση μεταξύ της κοινωνικής επιβολής και της επιβολής εις βάρος του περιβάλλοντος. Από τότε που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ο όρος από τον Francoise d'Eaubonne το 1974, ο

Οικοφεμινισμός έχει δώσει πληθώρα σημαντικών εργασιών στο χώρο της φιλοσοφίας καθώς και της έρευνας γενικότερα. Όπως περιγράφεται από τον φιλόσοφο Karen Warren, ο Οικοφεμινισμός ή οικολογικός φεμινισμός αντιπροσωπεύει τη θέση σύμφωνα με την οποία υπάρχουν σημαντικές συνδέσεις, αντιστοιχίες –ιστορικές, εμπειρικές, συμβολικές, θεωρητικές- μεταξύ της επιβολής επί των γυναικών και της επιβολής επί της φύσης.

Ο Οικοφεμινισμός έχει αναπτυχθεί σχετικά πρόσφατα στο χώρο των περιβαλλοντικών φιλοσόφων και –όπως υπονοεί αυτή η παρατήρηση- μεγάλο μέρος του έργου αφορά απλά τη διερεύνηση των συσχετισμών μεταξύ των κινημάτων του φεμινισμού και της οικολογίας. Ωστόσο, η συμβολή του κινήματος της φεμινιστικής οικολογίας στο χώρο της φιλοσοφίας, κρίνεται αρκετά σημαντική.

Καθώς, όπως προαναφέρθηκε, υπάρχουν πολλές διαφορετικές απόψεις στους κόλπους της φεμινιστικής φιλοσοφίας, και πόσο μάλλον όσον αφορά τη φύση, υπάρχουν και ποικίλες απόψεις σχετικά με τη σύνδεση μεταξύ της επιβολής εις βάρος των γυναικών και της επιβολής στη φύση.

Ένα ιδεολογικό πλαίσιο οργάνωσης της φεμινιστικής σκέψης, το οποίο έχει επηρεάσει πολλούς οικοφεμινιστές είχε αναπτυχθεί από τη φιλόσοφο Alison Jaggar. Η Jaggar διακρίνει, όσον αφορά τον φεμινισμό, τις εξής μορφές: τη **φιλελεύθερη**, τη **μαρξιστική** και τη **ριζοσπαστική**. Η κάθε μορφή-παρακλάδι του φεμινισμού παρέχει τη δική του ερμηνεία όσον αφορά την καταπίεση των γυναικών, καθώς και τη δική του εναλλακτική κοινωνική φιλοσοφία. Έτσι:

- Οι **φιλελεύθεροι φεμινιστές** αρνούνται ότι υπάρχει οποιαδήποτε σχετική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι φιλελεύθεροι (όπως ο Καντ) ισχυρίζονται ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν την ίδια φύση ως ελεύθερα και λογικά όντα και ότι οποιαδήποτε άνιση μεταχείριση εις βάρος των γυναικών αρνείται αυτήν την ηθική ισότητα και ως εκ τούτου είναι άδικη. Ως αποτέλεσμα αυτής της ανάλυσης, οι φιλελεύθεροι φεμινιστές αφιερώνουν μεγάλο μέρος της ενέργειάς τους στον εντοπισμό διακρίσεων και στον αγώνα για ίσα δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες.
- Οι **μαρξιστές φεμινιστές** ισχυρίζονται ότι οι γυναίκες καταπιέζονται επειδή έχουν επιφορτιστεί με οικιακές –και γι' αυτό εξαρτημένες- μορφές εργασίας. Λόγω της μορφής της εργασίας τους οι γυναίκες στερούνται της δυνατότητας για απόκτηση γης και κατάκτηση μεριδίου στην εξουσία, αλλά αντίθετα εξαρτώνται από τους άνδρες και αποτελούν έτσι ετεροκατευθυνόμενες και καταπιεσμένες οντότητες.

- Οι **ριζοσπαστικοί φεμινιστές** πιστεύουν ότι η καταπίεση των γυναικών οφείλεται κατά βάση στις βιολογικές και σεξουαλικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών. Αυτού του είδους ο φεμινισμός είναι «ριζοσπαστικός» με την έννοια ότι αρνείται το ότι η καταπίεση των γυναικών μπορεί να περιοριστεί σε μία άλλη, πιο βασική μορφή καταπίεσης. Οι γυναίκες έχουν προσδιοριστεί πολιτιστικά με βάση την βιολογική τους υπόσταση. Αυτή η βιολογική διαφορά έχει χρησιμοποιηθεί προκειμένου να δικαιολογηθεί και να στηριχθεί το μεγάλης έκτασης «σύστημα», το οποίο έχει ως σκοπό τη διασφάλιση και διατήρηση της κατάστασης επιβολής των ανδρών επί των γυναικών, μέσω της απόδοσης στις γυναίκες **αποκλειστικά** των ρόλων της μητέρας, της συζύγου και του σεξουαλικού αντικειμένου. Εξαιτίας του ρόλου τους στην τεκνοποιία, στην ανατροφή των παιδιών και στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα, έχει διαδοθεί η άποψη ότι οι γυναίκες ελέγχονται περισσότερο από το σώμα τους, ότι είναι πιο παθητικές και πιο συναισθηματικές απ’ ότι οι άντρες. Από αυτή, λοιπόν, τη λογική απορρέει το συμπέρασμα ότι οι άντρες –ως πιο λογικοί και ενεργητικοί και δραστήριοι- δικαιούνται να κατέχουν τις -πάσης φύσεως- ηγετικές θέσεις.

Αναγνωρίζοντας αυτόν τον τρόπο σκέψης, κάποιοι ριζοσπαστικοί φεμινιστές συμπεραίνουν ότι οι γυναίκες μπορούν να «αποδεσμευθούν» από την καταπίεση των ανδρών, μόνο με την κατάργηση των παραδοσιακών ρόλων ανδρών-γυναικών. Κάποιοι πρώιμοι ριζοσπαστικοί φεμινιστές υποστήριζαν ότι οι γυναίκες πρέπει να αγωνιστούν για μια “unisex” ή «ανδρόγυνη» κουλτούρα, ενώ άλλοι συνηγόρησαν υπέρ ενός διαχωριστικού κινήματος μεταξύ γυναικών και ανδρών. Άλλοι πάλι αντέστρεψαν το όλο επιχείρημα της κυριαρχίας των ανδρών ως εξής: όχι μόνο δεν αρνήθηκαν τις βιολογικές και σεξουαλικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών, αλλά αντίθετα τις τόνισαν για να «εξυμνήσουν» τη θηλυκότητα. Αποδεχόμενοι την άποψη ότι οι γυναίκες πραγματικά βιώνουν, αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τα πράγματα διαφορετικά από τους άνδρες, κάποιοι ριζοσπαστικοί φεμινιστές προσπαθούν να αναπτύξουν φεμινιστικές πολιτικές, κουλτούρα και ηθική, ως μία εναλλακτική πρόταση στις παραδοσιακές αρσενικές και πατριαρχικές πολιτικές, κουλτούρα και ηθική, αντίστοιχα.

Ένα αξιοσημείωτο τμήμα των εργασιών πάνω σε οικολογικά θέματα προέρχεται από το τελευταίο παρακλάδι του ριζοσπαστικού φεμινισμού. Ο αποκαλούμενος «πολιτισμικός οικοφεμινισμός» αποδέχεται την άποψη αυτών των ριζοσπαστικών φεμινιστών, σύμφωνα με την οποία πράγματι υφίστανται αυθεντικοί

και ιδιαίτεροι «γυναικείοι» τρόποι βίωσης, κατανόησης και αξιολόγησης του κόσμου. Ο πολιτισμικός οικοφεμινισμός υποστηρίζει ότι ο γυναικείος τρόπος προσέγγισης και οπτικής των πραγμάτων υπήρξε ιστορικά και συνεχίζει να είναι πιο κοντά στη φύση και ότι οι γυναίκες –όπως και η φύση- καταπιέζονται συστηματικά όλα αυτά τα χρόνια. Αντί να αρνούνται τη σχέση μεταξύ γυναίκας και φύσης (όπως κάνουν, για παράδειγμα, οι φιλελεύθεροι φεμινιστές), οι πολιτισμικοί οικοφεμινιστές έχουν ως στόχο να επιλύσουν τα οικολογικά –και όχι μόνο- προβλήματα με τη δημιουργία εναλλακτικής φεμινιστικής κουλτούρας, η οποία θα βασίζεται στην επαναξιολόγηση, υπεράσπιση και «εξύψωση» όλων αυτών που η πατριαρχία υποτίμησε (περιλαμβάνοντας το θηλυκό στοιχείο, τη φύση, το σώμα και τα συναισθήματα).

Τις τελευταίες δεκαετίες, κάποιοι φεμινιστές έφεραν στο προσκήνιο των θεωριών ηθικής πολλές από τις αξίες, οι οποίες συνδέονται παραδοσιακά με τους διάφορους ρόλους της γυναίκας και οι οποίες περιγράφονται συνολικά από τον όρο «ηθική της φροντίδας» (“ethics of care”).

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι βασικές ιδέες που διαπνέουν την όλη θεωρία του οικοφεμινισμού είναι οι εξής:

- Υπεύθυνοι για την οικολογική καταστροφή που συντελείται θεωρούνται οι άνδρες, καθώς αυτοί έχουν σχεδόν αποκλειστικά την εξουσία στα χέρια τους, καθώς οι περισσότερες αποφάσεις –αν όχι όλες- σε επίπεδο διοίκησης, πολιτικής κλπ λαμβάνονται από αυτούς. Οι άνδρες επιβλήθηκαν και επί των γυναικών και επί της φύσης, με πολύ άσχημα αποτελέσματα και στον κοινωνικό και στον περιβαλλοντικό τομέα, αντίστοιχα.
- Σωστή αντιμετώπιση και, τελικά, επίλυση των περιβαλλοντικών θεμάτων μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο εάν αναλάβουν τα «ηγία» οι γυναίκες ή έστω εάν επικρατήσει μια πιο θηλυκή προσέγγιση, κουλτούρα και νοοτροπία, με όλα τα θετικά που συνεπάγονται από κάτι τέτοιο.

3.Οικοθεολογία

Μια μέση οδό μεταξύ της ανθρωποκεντρικής και της βιοκεντρικής θεώρησης της περιβαλλοντικής ηθικής προσπαθεί σήμερα να πορευθεί στο χώρο της Θεολογίας η ονομαζόμενη «ηθική της δημιουργίας». Χωρίς να αποποιείται την ιδιαίτερη θέση του ανθρώπου στη σύνολη φύση, με βάση τα ιερά κείμενα περί δημιουργίας, προσπαθεί να συγκρατήσει τον άνθρωπο από τον εγωιστικό αυτοπροσδιορισμό του.

Η θεολογική οικολογική ηθική ή «οικοθεολογία» θεμελιώνεται μεταφυσικά, θεοκεντρικά. Ως δημιουργία νοείται όχι μόνο η φύση, αλλά ο κόσμος, ως το περιέχον άνθρωπο και φύση. Το ύψιστο αγαθό για την οικοθεολογία, που βάση της είναι η μεταφυσική της δημιουργίας, είναι η έννοια της αναλογίας άνθρωπος-φύση. Είναι η απόφαση του ανθρώπου να εντάξει τον εαυτό του μέσα σ' αυτήν την αναλογία, από την οποία εξαρτάται σήμερα η δυνατότητα επιβίωσής του.^[1]

Η οικοθεολογία, όπως είναι ευνόητο, δεν ταυτίζεται με κάποια συγκεκριμένη θρησκεία. Αποτελεί στην ουσία το σύνολο των οικολογικά «σκεπτόμενων» θρησκείων και ταυτίζεται με το κίνημα της «οικολογικοποίησης» της θρησκείας γενικότερα.

Στη συνέχεια αναφέρονται οι μεγαλύτερες θρησκείες του κόσμου και εξετάζεται το κατά πόσο αυτές ανταποκρίνονται στις σύγχρονες παγκόσμιες απαιτήσεις για επίλυση της οικολογικής κρίσης και, σε τελική ανάλυση, το κατά πόσο αποτελούν μέρος του κινήματος της οικοθεολογίας.

3.1 Ιουδαϊσμός^[3]

«Κρατήστε δύο αλήθειες στην τσέπη σας και βγάλτε τις έξω σύμφωνα με την ανάγκη της στιγμής. Αφήστε τη μία να είναι «Για χάρη μου δημιουργήθηκε ο κόσμος». Και η άλλη: «Είμαι σκόνη και τέφρα».

Ραββίνος Simcha Bunam

Η προσπάθεια να διατυπωθεί μια συστηματική περιβαλλοντική ηθική είναι αρκετά νέα στους κόλπους του Ιουδαϊσμού. Στο μεγαλύτερο μέρος της εβραϊκής ιστορίας, τα ιερά κείμενά του Ιουδαϊσμού —από τις εβραϊκές Γραφές και το Ταλμούδ έως τη μεσαιωνική φιλοσοφική, τη νομική και μυστικιστική λογοτεχνία —έχουν εξετάσει τα οικολογικά ζητήματα περιστασιακά, καθώς προέκυπταν. Η οικολογία δεν ήταν ένας ξεχωριστός τομέας της φιλοσοφικής και θεολογικής αναζήτησης, αλλά, αντ' αυτού, ήταν ένα αναπόσπαστο τμήμα της πλοκής των σχέσεων μεταξύ του Θεού, της ανθρωπότητας γενικά (και του Ισραήλ ιδιαίτερα), και του υπόλοιπου φυσικού κόσμου. Επιπλέον, οι εβραϊκές θέσεις στα περιβαλλοντικά ζητήματα δεν έχουν υπάρξει ποτέ μονολιθικές. Κατ' αυτόν τρόπο, αντανakλάται η πλουραλιστική φύση των κειμένων της παράδοσης και κοσμοθεωρίας των Εβραίων.

Εντούτοις, σύγχρονοι μελετητές που αναζητούν μια εβραϊκή προσέγγιση-κανόνα στα ζητήματα σχετικά με την ηθική της Γης, βρίσκουν αρκετά ενδιαφέρουσες ιδέες και απόψεις στο κείμενο που είναι γνωστό ως «Απολογισμός της δημιουργίας» (“*ma’aseh b’reishit*”), το οποίο βρίσκεται στα πρώτα δύο κεφάλαια της Γένεσης, καθώς και στα μεταγενέστερα σχόλια αυτού του κειμένου. Η αφήγηση της Γένεσης περιγράφει μια δυναμική διαδικασία, στην οποία ο Θεός ανανεώνει το έργο της δημιουργίας καθημερινά. Οι άνθρωποι καταλαμβάνουν μια μοναδική θέση σε αυτήν την δυναμική εικόνα του κόσμου του Θεού. Είμαστε ταυτόχρονα και ένα μέρος της φύσης, αλλά και πέρα και έξω απ’ αυτή.

Εξετάστε την εντολή της Δημιουργίας στο πρώτο κεφάλαιο της Γένεσης. Η ανθρωπότητα δημιουργήθηκε την έκτη ημέρα της Δημιουργίας, μετά από το φως και το σκοτάδι, το ύδωρ και το χώμα, τα φυτά και τα ζώα. Είμαστε σαφώς η τελική πράξη του Δημιουργού. Αλλά τι υποδηλώνει αυτό για τη θέση μας στον κόσμο; Το βαβυλωνιακό Ταλμούδ εξιστορεί μια συζήτηση, με θέμα το γιατί ο Θεός δημιούργησε την ανθρωπότητα μετά από όλα τα άλλα έμβια όντα. Ένας ραββίνος πρότεινε ότι οι άνθρωποι ήταν η πυραμίδα της δημιουργίας. Σύγκρινε το Θεό με έναν βασιλιά που προετοίμασε μια φανταστική γιορτή και, αφού ήταν όλα έτοιμα, κάλεσε τον τιμημένο προσκεκλημένο. Κατά συνέπεια, ο Θεός δημιούργησε ολόκληρο τον φυσικό κόσμο για τη συντήρηση και την ευημερία της ανθρωπότητας. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, «Ο Αδάμ δημιουργήθηκε στο τέλος της έκτης ημέρας έτσι, ώστε εάν κάποτε οι άνθρωποι γίνουν πολύ αλαζονικοί, να μπορούν να υπενθυμιστούν ότι ακόμη και τα κουνούπια προηγήθηκαν του ανθρώπου στη σειρά της δημιουργίας». Σύμφωνα με αυτήν την προοπτική, η ανθρωπότητα είναι λίγο-πολύ μια θεία ύστερη σκέψη. Αυτό είναι η ίδια άποψη που εκφράζεται στον αφορισμό “*Simcha Bunam*” σχετικά με τις δύο αλήθειες. Αναγνωρίζεται, από τη μία, η μοναδική δύναμη της ανθρωπότητας να χρησιμοποιεί τη γενναιοδωρία της φύσης προς όφελός της. Συγχρόνως όμως, μας υπενθυμίζει ότι κάθε μέρος της δημιουργίας του Θεού έχει την εγγενή αξία του.

Εάν τα ανθρώπινα δικαιώματα αντισταθμίζονται από τον ισχυρισμό της εγγενούς αξίας της φύσης, τι μπορεί να πει κανείς για τον κάπως «κακόφημο» στίχο όπου ο Θεός λέει στους πρώτους ανθρώπους να κυριαρχήσουν στη γη και να πάρουν την εξουσία επάνω σε όλα τα έμβια όντα; Σε αντίθεση με την κριτική του Lynn White και πολλών άλλων, η επικρατούσα τάση του Ιουδαϊσμού (όπως άλλωστε **και οι Χριστιανοί**) δεν το ερμηνεύει αυτό ως θεία εξουσιοδότηση για την εκμετάλλευση της φύσης χωρίς τύψεις, χωρίς έλεος. Εννιάκόσια έτη πριν, ο Rashi, ο πιο διακεκριμένος

σχολιαστής του ιερού βιβλίου των Εβραίων Torah, ανέλυσε τον στίχο 1:28 της Γένεσης και σημείωσε ότι η εβραϊκή λέξη που αποδίδει την έννοια «παίρνει την εξουσία» (*n'yirdu*), προέρχεται από την ίδια ρίζα με τη λέξη που αποδίδει την έννοια "πέφτει" (*yarad*). Κατά συνέπεια, δηλώνει: «Όταν η ανθρωπότητα είναι αντάξια, **έχουμε την εξουσία** πάνω στο ζωικό βασίλειο· όταν δεν είμαστε άξιοι, **πέφτουμε** κάτω από το επίπεδο των ζώων και κυριαρχούν τα ζώα πάνω μας». Διαπρέπουμε μόνο όταν ενεργούμε σύμφωνα με τα υψηλότερα πρότυπα ευθύνης. Η κατάχρηση του υπολοίπου της δημιουργίας είναι ένα σημάδι της υποβάθμισης παρά της εξουσίας. Ένα σύγχρονο, και ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, παράδειγμα αποτελεί το εξής: εάν καταστρέψουμε την ανθρωπότητα επί της γης λόγω κάποιου πυρηνικού ατυχήματος ή πολέμου, οι κατσαρίδες, κατά πάσα πιθανότητα, θα μας αντικαταστήσουν στο ρόλο του κυρίαρχου του πλανήτη.

Είναι χαρακτηριστική η παρακάτω άποψη και στάση των Εβραίων απέναντι στη γη:

«Είμαστε μόνο μισθωτές σε αυτήν την γη. Το έδαφος ανήκει στο Θεό. Μας έχει δοθεί η άδεια να απολαμβάνουμε τα πλούσια δώρα του Δημιουργού, αλλά δεν πρέπει να σπαταλήσουμε ή να καταστρέψουμε οτιδήποτε. Η εβραϊκή εντολή γνωστή ως “*bal tashchit*”, μας διδάσκει να ζούμε λιτά συντηρώντας την αφθονία της γης».

Πράγματι, οι ραββίνοι δηλώνουν ότι όποιος τρώει φρούτα χωρίς να λέει κάθε φορά την κατάλληλη ευχαριστήρια προς το Θεό ευχή, είναι σαν τον κλέφτη, που κλέβει από το Δημιουργό.

Η περιβαλλοντική ηθική που διαπνέει τα ιερά κείμενα των Εβραίων, δίνεται αρκετά συνοπτικά, αλλά και περιεκτικά, σε μια συλλογή κηρυγμάτων, το λεγόμενο “*Koheleth Rabbah*”, βασισμένων στο ιερό βιβλίο με τον τίτλο «Εκκλησιαστές». Μας αφήνει με ένα κρίσιμο χρέος:

«Διατηρήστε αυτόν τον όμορφο κόσμο για τους απογόνους σας, γιατί εάν αποτύχετε, δε θα υπάρξουν άλλες ευκαιρίες να αποκατασταθεί. Όταν ο Πρώτος Ιερός Ευλογημένος δημιούργησε τα πρώτα ανθρώπινα όντα, ο Θεός τα πήρε και τα οδήγησε γύρω από όλα τα δέντρα του κήπου της Εδέμ και είπε σε αυτά: «Να προσέχετε Τα έργα Μου! Δείτε πόσο καλά και αξιέπαινα είναι! Προσέξτε να μην χαλάσετε και καταστρέψτε τον κόσμο Μου, γιατί εάν τον χαλάσετε, δε θα υπάρξει κανείς για να τον διορθώσει μετά από σας».

3.2 Χριστιανισμός^[4]

Αυξανόμενος αριθμός χριστιανών θεολόγων και ηθικιστών ανταποκρίνεται στην περιβαλλοντική πρόκληση, καθώς ο κόσμος γίνεται ολοένα και πιο ζεστός, πιο θυελλώδης, πιο άνισος, πιο πυκνοκατοικημένος και βιαιότερος. Σε αυτή τη κρίσιμη χρονική στιγμή, με ποιο τρόπο συμβάλλει η χριστιανική οικοθεολογία στην προσπάθεια να εξασφαλιστεί η ευημερία της γήινης κοινότητας; Εδώ θα εστιάσουμε στην σύγχρονη οικουμενική χριστιανική σκέψη που υπογραμμίζει επτά βασικά σημεία.

Σο **πρώτο σημείο** επανεξετάζονται τα στοιχεία των Γραφών και της παράδοσης και επικεντρώνεται το ενδιαφέρον εκ νέου στις χριστιανικές διαβεβαιώσεις και τη χριστιανική ηθική όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος. Όλη η γήινη κοινότητα είναι πολύτιμη για το Θεό, ο οποίος συνεχίζει να δημιουργεί, να στηρίζει, και να λυτρώνει το σύνολο, την ολότητα. Ο Θεός έχει άμεση σχέση και φροντίζει για την ευημερία των υπολοίπων έμβιων όντων, τα οποία έχουν δημιουργηθεί για να απολαμβάνουν το δικαίωμά τους να υφίστανται και ανεξάρτητα του ανθρώπου και όχι μόνο για να αποτελούν συντρόφους ή αρωγούς της ανθρωπότητας. Οι Χριστιανοί ξανακερδίζουν μια γεωκεντρική πνευματικότητα, σύμφωνα με την οποία το πνεύμα του Θεού υπάρχει μέσα σε όλη τη δημιουργία ως ζωοδότης, ως Σοφία (Λόγος), η οποία εργάζεται συνεχώς για την μεταμόρφωση και ανανέωση ολόκληρης της πλάσης και ως αγάπη η οποία δίνει λόγο ύπαρξης στον κόσμο.

Στο **δεύτερο σημείο** ερευνάται τη σύνθετη σχέση μεταξύ της κοσμολογίας, της πνευματικότητας και της ηθικής, γνωρίζοντας ότι ολόκληρο το σύμπαν αναπαριστά τη δύναμη, τη φρόνηση και την αγάπη του Θεού. Ο χριστιανισμός στη σύγχρονη εποχή έχασε το ενδιαφέρον του για την αποκαλυπτική δύναμη του φυσικού κόσμου και έθεσε τον άνθρωπο κυρίαρχο επί της φύσης με αποτέλεσμα να την εκμεταλλεύεται και να τη ρυπαίνει. Η σύγχρονη κοσμολογία ξαναανακαλύπτει ότι το σύμπαν και η γήινη φύση ανήκουν στο ίδιο δυναμικό σύστημα συνεχούς και άμεσης αλληλεπίδρασης.

Στο **τρίτο σημείο** πραγματοποιείται μια βαθιά κριτική και δίδεται μια απάντηση στην καταστροφολογία της σύγχρονης φιλοσοφίας, θρησκείας, τεχνολογίας, καθώς και της πολιτικής. Η χριστιανική θεολογία διαδραμάτισε έναν αρκετά αρνητικό ρόλο στο όλο θέμα της οικολογικής κρίσης διαμέσου των αιώνων καθώς παρείχε ώθηση στη λογικοφανή και «επιστημονική» κατάκτηση και εκμετάλλευση της φύσης. Τώρα μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη μιας βιώσιμης σχέσης μεταξύ ανθρώπου και

φύσης-γης, ακολουθώντας το παράδειγμα του άμεσου συσχετισμού της σύγχρονης φυσικής και της οικολογίας, «προσαρτώντας» αποτελεσματικά στο σύστημα αυτό και την οικολογική ευαισθησία που απορρέει από το πνεύμα της Αγίας Γραφής.

Στο **τέταρτο σημείο** υπογραμμίζεται ότι ο χριστιανισμός έχει πλούσια προφητική και μυστηριακή παράδοση, η οποία διαπνέεται από βαθιά σοφία, και η οποία σε συνδυασμό με την εσχατολογική και φιλελεύθερη θεώρησή του επί των πραγμάτων, μπορεί να οδηγήσει σε μια σωστότερη προσέγγιση των οικολογικών θεμάτων.

Στο **πέμπτο σημείο** αναδομούνται οι απόψεις για το Θεό, το Χριστό, τον κόσμο, τις σχέσεις ψυχής-σώματος, την αμαρτία, το κακό, τη λύτρωση και το "τέλος" με την απαιτούμενη οικολογική σοβαρότητα. Επίσης, παραδοσιακές κατηγοριοποιήσεις που είναι κοινωνικά και οικολογικά ανεπαρκείς πρέπει να επανεξεταστούν με κριτικό πνεύμα. Για παράδειγμα, όπως τονίζουν οι χριστιανοί οικοφемινιστές, η Εκκλησία πρέπει να αποβάλλει την αποικιακή νοοτροπία και την ιεράρχηση και τις διακρίσεις με βάση το φύλο, πράγματα τα οποία –ενώ προστέθηκαν αργότερα στο δόγμα της– διαμόρφωσαν αρνητικά τη δομή της κοινωνίας γενικότερα.

Στο **έκτο σημείο** «φωτίζεται» η εμφάνιση και ο μετασχηματισμός των χριστιανικών οικολογικών ηθικών αξιών που οδηγούν στην συνειδητή πρακτική της λιτότητας, της ταπεινοφροσύνης, της εκτίμησης και της ευεργεσίας για όλα τα είδη και μορφές ζωής και της δικαιοσύνης προς αυτά. Επίσης, καταπιάνεται με τα διλήμματα της ανθρώπινης επέμβασης στις φυσικές διαδικασίες, προβάλλοντας ως μοναδική λύση την εφαρμογή και ενστερνισμό θεολογικών ιδεών και ηθικών κανόνων στην εποχή της υψηλής τεχνολογίας που διανύουμε. Με άλλα λόγια: «επιδείξτε βιο-ευθύνη για «τόπους και είδη» (εξασφαλίστε τη συνέχεια της ζωής), σεβαστείτε τη σοφία της εξελικτικής διαδικασίας και τη θεϊκή ενέργεια που ενυπάρχουν στο φυσικό κόσμο, να είστε υπεύθυνοι ως προς το κοινό όφελος και τις μελλοντικές γενεές, καλλιεργήστε μια πιο κοινωνική και λιγότερο εγωκεντρική ερμηνεία του όρου *καλή ζωή*».

Στο **έβδομο σημείο** υπογραμμίζεται η υποχρέωση του ανθρώπου - σε όποια θέση και αν βρίσκεται και όποιο στόχο κι αν έχει θέσει και επιδιώκει-, να σέβεται και να φροντίζει τη γη ως δημιουργία του Θεού και «σπίτι της ζωής», επιδιώκοντας τη δικαιοσύνη για όλα τις μορφές ζωής, καθώς επίσης και την ανθρωπότητα. Όλα τα όντα στη γη αποτελούν μια οικογένεια («οίκος») που ωφελείται από μια «οικονομία» που αντιμετωπίζει την οικολογική και κοινωνική διαχείριση σοβαρά. Μια

τέτοια χριστιανική πρακτική απορρίπτει θρησκευτικές πεποιθήσεις και τελετουργικά, που επικεντρώνονται αποκλειστικά στην ανθρώπινη σωτηρία και επιδιώκει να «αγκαλιάσει» ολόκληρη την οικουμένη.

Οι τέσσερις βασικοί κανόνες μιας τέτοιας ηθικής («οικο-δικαιοσύνης») είναι:

- αλληλεγγύη προς όλους τους ανθρώπους και πλάσματα στην ευρύτερη κοινότητα της γης, που θα ανατανακλά έναν βαθύ σεβασμό για τη δημιουργία
- οικολογική βιωσιμότητα —οικολογικώς ορθή προσαρμογή των συνηθειών διαβίωσης και εργασίας, που θα οδηγεί στην ευημερία της «Ζωής» και θα χρησιμοποιεί οικολογικά και κοινωνικά κατάλληλη τεχνολογία
- εξασφάλιση επάρκειας για όλους, ως πρότυπο της οργανωμένης συμμετοχής και διανομής των αγαθών
- κοινωνικά δίκαιη συμμετοχή στις αποφάσεις για τη διαχείριση, γενικότερα, με απώτερο σκοπό το κοινό όφελος.

Αυτοί οι κανόνες συνιστούν ένα «βιβλικά» εμπνευσμένο σύστημα αξιών, το οποίο έχει ως στόχο την ενίσχυση των απόψεων και ηθικών επιταγών που θα είναι ταυτόχρονα οικολογικά ορθές και κοινωνικά δίκαιες. Η αλληλεγγύη κατανοεί την πλήρη διάσταση της γήινης κοινότητας και των δια-ανθρώπινων υποχρεώσεων. Η βιωσιμότητα προσδίδει μια οικολογική ακεραιότητα και σοφή συμπεριφορά σε όλο τον κύκλο των πόρων και χρήσης αυτών. Οι δύο τελευταίοι κανόνες εκφράζουν τις απαιτήσεις για δικαιοσύνη στη διανομή και συμμετοχή δικαιοσύνης σε έναν κόσμο που έχει φθάσει ή υπερβαίνει τα όρια παραγωγής πόρων, ρύπανσης και αύξησης πληθυσμού. Ένας "οικολογικός ανασχηματισμός" είναι τώρα στην ημερήσια διάταξη της χριστιανικής θεολογίας και ηθικής. Η ανάγκη για τον οικολογικό ανασχηματισμό προκύπτει από την εξής θεμελιώδη αποτυχία του Χριστιανισμού (και άλλων θρησκευτικών παραδόσεων): να προσαρμοστεί στους περιοριστικούς όρους της ζωής, να αναγνωρίσει τις περίπλοκες και αλληλοεξαρτώμενες σχέσεις μεταξύ της ανθρωπότητας και του υπολοίπου της φύσης, και να ανταποκριθεί με καλοκαγαθία και δικαιοσύνη «στο θεολογικό και βιολογικό γεγονός της ανθρώπινης συγγένειας με όλα τα άλλα πλάσματα». Μια οικολογικά «μεταρρυθμισμένη» χριστιανική θεολογία θα επανερμηνεύσει τα βασικά δογματικά θέματα με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενσωματώνει την οικολογική διορατικότητα και αξία .

Η χριστιανική σκέψη αντλεί τις φρέσκες ιδέες της από την ανάγνωση εκ νέου της Βίβλου με μια οικολογική πλέον συνείδηση και προσέγγιση και από την ερμηνεία της

λαμβάνοντας υπόψη τη σύγχρονη επιστήμη, τα αρχαιολογικά ευρήματα-συμπεράσματα, καθώς επίσης χρησιμοποιώντας κοινωνιολογικές και λογοτεχνικές μεθόδους ερμηνείας ώστε να αποκαλυφθεί ο κρυμμένος θησαυρό της. Κάνοντας, επιπλέον, χρήση της σύγχρονης ανθρωποκεντρικής ερμηνείας, καθίσταται φανερό ότι οι Γραφές μπορούν και απαιτείται να αποτελέσουν τον οδηγό για τη σωστή «συμβίωση» ανθρώπου και φύσης. Για παράδειγμα, οι ψαλμοί γιορτάζουν τη δημιουργία της φύσης και τη συνδέουν με τη λύτρωση. Το Αποκαλυπτικό όραμα μιας νέας Ιερουσαλήμ στη γη, όπως παρουσιάζεται στην «Αποκάλυψη του Ιωάννη», δίνει την εικόνα μιας πόλης δικαίου και ευημερίας, με πηγές ζώντος ύδατος που ρέει από το θρόνο του Θεού. Εκεί, το εμπόριο των αγαθών πολυτέλειας θα αντικατασταθεί από μια οικονομία που θα παρέχει τα προϊόντα πρώτης ανάγκης της ζωής "χωρίς αντίτιμο" (Αποκ. 21:6, 22:17).

Τέλος, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι πλέον οι εκκλησίες κινούμενες στην κατεύθυνση αντιμετώπισης των οικολογικών προβλημάτων, αρχίζουν να ενθαρρύνουν οικολογικώς ορθά πρότυπα όσον αφορά την εκκλησιαστική και κοινωνική πρακτική, περιλαμβάνοντας τη λειτουργία, τον τρόπο ζωής, την εργασία, τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, καθώς και την πολιτική, γενικότερα .

3.3 Βουδισμός^[5]

Παρά τις σημαντικές παραλλαγές μεταξύ των διαφορετικών βουδιστικών παραδόσεων που έχουν διαμορφωθεί - μέσα από ένα «ταξίδι» 2.500 ετών- και εξαπλωθεί σε όλη την Ασία και τώρα στη δύση, οι βουδιστές, εν γένει, βλέπουν τον κόσμο ολιστικά και μάλιστα σε τέσσερα επίπεδα: υπαρξιακά, ηθικά, κοσμολογικά και οντολογικά. Υπαρξιακά, οι βουδιστές θεωρούν ότι όλα τα έμβια όντα μοιράζονται τις θεμελιώδεις καταστάσεις της γέννησης, των γηρατειών, του πόνου και του θανάτου. Η υπαρξιακή πραγματοποίηση της καθολικότητας του πόνου βρίσκεται στον πυρήνα της διδασκαλίας του Βούδα. Η ενόραση στη φύση του πόνου, της αιτίας του, της παύσης του, και της πορείας προς τη παύση του πόνου αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της εμπειρίας του «Διαφωτισμού του Βούδα» (*“Mahasacakka Sutta”*, *“Majjhima Nikaya”*), καθώς επίσης και του περιεχομένου των τεσσάρων ευγενών αληθειών (η πρώτη διδασκαλία του Βούδα).

Το ότι ο Βούδας αποφασίζει να μοιραστεί αυτήν την υπαρξιακή ενόραση στην αιτία και την παύση του πόνου, θεωρείται από την παράδοση ως πράξη συμπαντικού, καθολικού οίκτου. Οι βουδιστές οικολόγοι θεωρούν ότι η προσεκτική

συνειδητοποίηση της καθολικότητας του πόνου έχει ως αποτέλεσμα την ουσιαστική συμπόνια για όλες τις μορφές ζωής, ιδιαίτερα για όλα τα έλλογα είδη. Ερμηνεύουν την ηθική εντολή του *Dhammapada* «να μην κάνουν το κακό, αλλά το καλό», ως ηθική αρχή που υποστηρίζει τη μη βίαια ανακούφιση του πόνου, ένα ιδανικό που ενυπάρχει στην προσευχή της καθολικής αγάπης-καλοσύνης, που ολοκληρώνει πολλά βουδιστικά τελετουργικά: «Είθε όλα τα όντα να είναι απαλλαγμένα από την εχθρότητα· είθε όλα τα όντα να είναι απαλλαγμένα από τον πόνο· είθε όλα τα όντα να είναι ευτυχισμένα». Από ένα ενδιαφέρον για το συνολικό φυσικό περιβάλλον, οι βουδιστές οικολόγοι επεκτείνουν την αγάπη-καλοσύνη και τον οίκτο πέρα από τους ανθρώπους και τα ζώα, για να συμπεριλάβουν ακόμα και τα φυτά και την ίδια τη γη.

Οι έννοιες του “*karma*” και της «μετεμψύχωσης» (“*samsara*”) συνενώνουν την υπαρξιακή αίσθηση μιας κοινής κατάστασης όλων των έμβιων μορφών ζωής με την ηθική διάσταση της βουδιστικής κοσμολογίας. Όπως και οι βιολογικές επιστήμες, έτσι και η μετεμψύχωση συνδέει τους ανθρώπους με τα ζώα. Η εξέλιξη χαρτογραφεί τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ των ειδών, βάσει των φυσικών και γενετικών γνωρισμάτων τους. Η μετεμψύχωση, τους χαρτογραφεί πάνω σε ηθική βάση. Κάθε μορφή ζωής συμμετέχει σε μια καρμική συνέχεια που διαιρείται παραδοσιακά σε τρία επίπεδα πραγματικότητας και ταξινομείται ιεραρχικά πέντε ή έξι μορφές ζωής. Αν και αυτή η συνέχεια αποτελεί μια ηθική ιεραρχία, οι διαφορές μεταξύ των διαφόρων μορφών ζωής και των ατόμων είναι σχετικές, όχι απόλυτες.

Ο παραδοσιακός βουδισμός μπορεί να παρέχει προνόμια στους ανθρώπους πάνω στα ζώα, στα ζώα πάνω στα πεινασμένα πνεύματα, στο αρσενικό γένος πάνω στο θηλυκό, στους μοναχούς πάνω στους λαϊκούς, αλλά όλες οι καρμικές μορφές ζωής –άνθρωπος, ζώο, θεός, δαιμονικός —συσχετίζονται μέσα στον σχετικό «σαμσαρικό» χρόνο:

«Στη μακροχρόνια πορεία της μετεμψύχωσης δεν υπάρχει ούτε ένας μεταξύ των έμβιων όντων που δεν έχει υπάρξει με τη μορφή της μητέρας, του πατέρα, του αδελφού, της αδελφής, του υιού ή της κόρης, ή κάποιου άλλου συγγενή. Συνδεδεμένος με τη διαδικασία τη γέννησης, ο καθένας συγγενεύει με όλα τα άγρια και κατοικίδια ζώα, τα πουλιά, και τα όντα τα γεννημένα από μήτρα». (“*Lankavatara Sutra*”). Η *νιρβάνα*, το υψηλότερο βουδιστικό αγαθό, προσφέρει την υπόσχεση του μετασχηματισμού της καρμικής κατάστασης σε μια άνευ όρων κατάσταση πνευματικής απελευθέρωσης, μια πραγματοποίηση ενδεχομένως διαθέσιμη σε όλες τις μορφές έλλογης ζωής που αποτελούν μέρος της καρμικής συνέχειας. Το ότι τα

φυτά και τα δέντρα ή το ίδιο το έδαφος έχουν μια παρόμοια δυνατότητα για πνευματική απελευθέρωση έγινε ένα ρητό δόγμα στον κινεζικό και ιαπωνικό βουδισμό, αλλά μπορεί ακόμη και να ήταν μέρος της δημοφιλούς βουδιστικής πεποίθησης των πρώιμων χρόνων —εν συντομία, η συνειδητοποίηση του ότι όλες οι μορφές ζωής μοιράζονται έναν κοινό προβληματισμό και μια κοινή υπόσχεση.

Παρόλο που τα βουδιστικά δόγματα του *karma* και της μετεμψύχωσης συνδέουν όλες τις μορφές έλλογης ύπαρξης σε μια ηθική συνέχεια, η βουδιστική ηθική εστιάζει στις ανθρώπινες ενέργειες και τις συνέπειες αυτών. Ο συνυπολογισμός των φυτών και των ζώων στα βουδιστικά σωτηριολογικά σχέδια είναι σημαντικός φιλοσοφικά, επειδή αποδίδει έμφυτη αξία στις μη-ανθρώπινες μορφές ζωής. Εν τούτοις, οι άνθρωποι υπήρξαν οι βασικοί παράγοντες στη δημιουργία της παρούσας οικολογικής κρίσης και θα φέρουν τη σημαντικότερη ευθύνη για την επίλυσή της.

Οι βουδιστές οικολόγοι θεωρούν την κοσμοθεωρία τους ως απόρριψη της ιεραρχικής κυριαρχίας ενός ανθρώπου πάνω σε έναν άλλο ή των ανθρώπων πάνω στη φύση, και ως βάση μιας ηθικής οίκτου που σέβεται τη ποικιλία και τη διαφορετικότητα όλων των έμβιων όντων. Σύμφωνα με την άποψη του ταϊλανδικού μοναχού, Buddhadasa Bhikkhu, «ολόκληρος ο κόσμος είναι ένας «συνεταιρισμός». Ο ήλιος, το φεγγάρι, και τα αστέρια ζουν μαζί ως ένας «συνεταιρισμός». Το ίδιο πράγμα ισχύει για τους ανθρώπους και τα ζώα, τα δέντρα, και τη γη. Όταν συνειδητοποιήσουμε ότι ο κόσμος είναι μια αμοιβαία, αλληλοεξαρτώμενη, «συνεταιριστική» οντότητα... κατόπιν μπορούμε να χτίσουμε ένα ευγενές περιβάλλον. Εάν οι ζωές μας δεν είναι βασισμένες σε αυτήν την αλήθεια, θα χαθούμε». Ένας δυτικός βουδιστής, παρατηρώντας ότι η βουδιστική κοσμοθεωρία ή το *dharma*, αναφέρεται σε όλα τα πράγματα στη φύση, χαρακτηρίζει το βουδισμό ως «θρησκευτική οικολογία».

Δύο είδη κριτικής έχουν ασκηθεί στους βουδιστές οικολόγους (που χαρακτηρίζονται μερικές φορές ως **οικοβουδιστές** ή **πράσινοι βουδιστές**): από τη μία, μελετητές που υποστηρίζουν ότι η «οικολογικοποίηση» της βουδιστικής κοσμοθεωρίας διαστρεβλώνει τη φιλοσοφική και ιστορική ακεραιότητα της παράδοσης και, από την άλλη, εκείνοι που βλέπουν μια τάση στον πράσινο βουδισμό να μειωθεί η παράδοση σε μια μονοδιάστατη διδασκαλία του απλού συσχετισμού, εις βάρος της κλασσικής έμφασής του στην ανάπτυξη του πνευματικού και ηθικού μετασχηματισμού.

Οι τέσσερις διαστάσεις της βουδιστικής κοσμοθεωρίας, όπως προτείνονται προηγουμένως, προσφέρουν ένα πλαίσιο κατανόησης της λογικής και των υποστηρικτών, αλλά και των επικριτών του βουδιστικού περιβαλλοντισμού.

3.4 Ινδουισμός¹⁶¹

Οι βεδδικές παραδόσεις του Ινδουισμού προσφέρουν σχήματα λόγου, με τα οποία εξυμνείται η αξία του φυσικού κόσμου. Οι μελετητές των Βεδδών προβάλλουν τα διάφορα κείμενα και τα τελετουργικά, τα οποία εκθειάζουν τη γη (*bhu*), την ατμόσφαιρα (*bhuvah*) και τον ουρανό (*sva*), καθώς επίσης και τη θεά που συνδέεται με τη γη (*Prthivi*), και τους θεούς που συνδέονται με το νερό (*Ap*), με τη φωτιά και τη θερμότητα (*Agni*) και τον αέρα (*Vayu*). Σημειώνουν ότι η άμεση συσχέτιση και σύνδεση αυτών των θεοτήτων υποδηλώνει την οικολογική ευαισθησία που χαρακτηρίζει την ινδική παράδοση. Στην μεταγενέστερη ινδική σκέψη, αυτές οι βεδδικές έννοιες τυποποιούνται στα πλαίσια ενός «Samkhya» προσδιορισμού των πέντε μεγάλων στοιχείων (*mahabhuta*): γη (*prthivi*), ύδωρ (*jal*), πυρ (*tejas*), αέρας (*vayu*), και κενό (*akasa*). Οι διαλογιστικές και τελετουργικές διαδικασίες του Ινδουισμού οδηγούν στη συνειδητοποίηση αυτών των στοιχείων της πραγματικότητας. Η καθημερινή λατρεία (*puja*) υιοθετεί και προκαλεί αυτές τις πέντε δυνάμεις.

Ο Ινδουισμός επιδείκνυε ανέκαθεν σεβασμό προς τα δέντρα. Πρώιμα ιερά κείμενα του Ινδουισμού (γύρω στο 3000 π.Χ.) περιγράφουν το δέντρο ως το σύμβολο της αφθονίας. Αναφορές στα δέντρα της Ινδίας υπάρχουν σε ένα ευρύ λογοτεχνικό φάσμα, ιδιαίτερα στα επικά έργα και στα ποιήματα. Η Ινδία έχει μια μακρά ιστορία δασικής προστασίας, από τα διατάγματα *Asoka*, έως τη μεμονωμένη εργασία των *Raja* και το σύγχρονο κίνημα *Chipko*, όπου οι γυναίκες είχαν αποτρέψει την καταστροφή δασών προστατεύοντας το κάθε δέντρο με το ίδιο τους το σώμα.

Οι ποταμοί ήταν και συνεχίζουν να είναι ένα αναπόσπαστο τμήμα της ινδικής θρησκευτικής πρακτικής. Περισσότεροι από πενήντα βεδδικοί ύμνοι εγκωμιάζουν το Σαρασβάτι, έναν ποταμό (τώρα ξηρός), ο οποίος συνδέεται με τη θεά της μάθησης και του πολιτισμού. Ο ποταμός Γάγγης που διασχίζει τη βόρεια Ινδία, επίσης αναφέρεται ως θεά που πηγάζει από την κορυφή του κεφαλιού της *Siva* στα βουνά των Ιμαλαίων. Παραδοσιακά, οι ποταμοί της Ινδίας θεωρούνται αγνοί. Οι σύγχρονοι βιομηχανικοί μολυσματικοί παράγοντες και τα ανθρώπινα απόβλητα έχουν μολύνει

τους ποταμούς, αν και το νερό του Γάγγη συνεχίζει ακόμα να διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στην τελετουργική ζωή της Ινδίας.

Ο Ινδουισμός προσφέρει ποικίλες κοσμολογικές απόψεις, κάποιες από τις οποίες τοποθετούν τον άνθρωπο στο φυσικό κόσμο κατά τρόπο οικολογικά φιλικό και κάποιες πάλι όχι. Αφ' ενός, οι αγροτικές και οι συχνά σχεδόν άγριας φύσης εικόνες της Ινδίας, που υπάρχουν στις Βέδδες, και τα επικά κείμενα, παρουσιάζουν έναν τρόπο ζωής σε αρμονία με τα στοιχεία της φύσης. Οι παραδόσεις *Samkhya* και *Tantra* τονίζουν την πραγματικότητα και την επάρκεια του φυσικού κόσμου. Αφ' ετέρου, η παράδοση *Advaita Vedanta*, υιοθετώντας τις βασικές αρχές της κοσμολογίας *Samkhya*, υποστηρίζει ότι την υψηλότερη αλήθεια αποτελεί το όραμα της ενότητας που ξεπερνά τη φύση και, από μία άποψη, απορρίπτει τη σημαντικότητα και αξία του υλικού κόσμου θεωρώντας τον απλά ως μια παραίσθηση (*maya*).

Η τρέχουσα παγκόσμια οικολογική κρίση έχει έρθει στο προσκήνιο μόνο κατά τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες και τα αποτελέσματά του έχουν γίνει αισθητά στη Νότια Ασία πρόσφατα. Καθώς ότι η περιοχή αντιμετωπίζει τη μειωμένη ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα στις πόλεις της και του νερού της στις διάφορες περιοχές της, οι θρησκευτικοί φιλόσοφοι και οι ακτιβιστές έχουν αρχίσει να εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι αξίες της ινδικής παράδοσης θα μπορούσαν να συμβάλουν στην ανάπτυξη μιας περιβαλλοντικής ηθικής. Η θέση του Γκάντι υπέρ της απλής διαβίωσης μέσω των αρχών της πολιτικής της «μη βίας» (*“ahimsa”*) και της «αξιοπιστίας-ειλικρίνειας» (*“satyagraha”*), θα μπορούσε να αποτελέσει το «αντίδοτο» στην καταναλωτική μανία που έχει επικρατήσει μεταξύ των περισσότερων Ινδών. Το μεγαλύτερο μέρος του ινδικού πληθυσμού ζει σε χωριά, όπου, εξαιρώντας περιπτώσεις φυσικών καταστροφών όπως πλημμύρες ή ξηρασία, είναι αυτάρκη και οι φυσικοί πόροι διαχειρίζονται με λιτότητα. Εντούτοις, καθώς ο πληθυσμός της Νότιας Ασίας αυξάνεται, και δεδομένου ότι ο σύγχρονος τρόπος ζωής συνεχίζει να απαιτεί καταναλωτικά αγαθά, η ισορροπία αυτής της ιδανικής μορφής αυτάρκειας μπορεί να ανατραπεί. Αναγνωρίζοντας την αξία των πέντε μεγάλων στοιχείων, με μια νέα ερμηνεία του κοινωνικού καθήκοντος (*dharmā*), που επεκτείνεται για να περιλάβει ολόκληρη την οικολογική κοινότητα, και με την ενθύμηση του λιτού τρόπου ζωής, η ινδική παράδοση μπορεί να αναπτύξει νέες μορφές περιβαλλοντικής ηθικής.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι ο Ινδουισμός προσφέρει μοναδικές πνευματικές πηγές για τη δημιουργία μιας περιβαλλοντικής ηθικής. Οι ποικίλες

μορφές θεολογίας του Ινδουισμού δηλώνουν ότι η γη μπορεί να θεωρηθεί ως εκδήλωση της θεάς (*Devi*) και ότι πρέπει να αντιμετωπίζεται με σεβασμό· ότι τα πέντε στοιχεία περικλείουν μεγάλη δύναμη· ότι ο απλός τρόπος διαβίωσης μπορεί να χρησιμεύσει ως ένα πρότυπο για την ανάπτυξη βιώσιμων οικονομιών· και ότι η έννοια *Dharma* μπορεί να επανερμηνευθεί μέσα από μια οικολογική προσέγγιση. Η Ινδουιστική παράδοση δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον ασκητικό βίο, αποθαρρύνοντας την υπερεκτίμηση των γήινων απολαύσεων, και περιέχει έννοιες που μπορούν να οδηγήσουν στην ουσιαστική βελτίωση και αποκατάσταση της σχέσης ανθρώπου – φύσης.

3.5 Ισλάμ¹⁷¹

Το Κοράνι, θεμελιώδης αρχή του Ισλάμ σε όλα τα θέματα ατομικής και κοινωνικής ζωής, καθώς επίσης και θεολογίας και λατρείας, αφηγείται μια ιστορία, σύμφωνα με την οποία, ο Θεός προσέφερε τη διαχείριση ολόκληρου του κόσμου στον ουρανό, τη γη και τα βουνά (*Sura 33:72*), αλλά όλοι αρνήθηκαν να επωμιστούν την ευθύνη από φόβο. Η ανθρωπότητα επωφελήθηκε της ευκαιρίας και αποδέχτηκε την "εμπιστοσύνη" (*amana*), αλλά υπήρξε "άδικη και αλαζονική". Ακόμα κι έτσι, ο Θεός, Όντας ελεήμων, καθοδήγησε και επέτρεψε στην ανθρωπότητα να φέρει την ευθύνη του *amana*, αν και στη πορεία χρειάστηκε να την τιμωρήσει πολλές φορές για την υποκρισία και απιστία που επιδείκνυε. Το Κοράνι, εντούτοις, είναι σαφές στο ότι ο Θεός είναι ο υπέρτατος κύριος της δημιουργίας (π.χ., *Sura 2:107, 5:120*), και ότι όλα τα πράγματα επιστρέφουν σε Αυτόν (*Sura 24:42*) και είναι έτσι υπεύθυνα κάθε ένα με τον τρόπο του. Στο Κοράνι καθώς και στις διδασκαλίες και το παράδειγμα του προφήτη Μωάμεθ (*Muhammad*), που διασώζονται σε μια λογοτεχνική μορφή γνωστή ως "Hadith", υπάρχουν πολλά στοιχεία με τα οποία είναι δυνατή η ανάπτυξη μιας αυθεντικής ισλαμικής περιβαλλοντικής ηθικής, με βάση την οποία μπορεί να επιτευχθεί ο εξής διπλός στόχος: αφ' ενός, να διατηρηθούν τα παραδοσιακά επιτεύγματα των Μουσουλμάνων προς αυτήν την κατεύθυνση, και, αφ' ετέρου, να μείνει ανοιχτός ο «δρόμος» για δημιουργικές και καινοτόμες λύσεις στον σύγχρονο κόσμο.

Όσον αφορά τη διαχείριση της γης από την ανθρωπότητα, το προνόμιο αυτό συνεπάγεται μια βαθιά ευθύνη. Άλλα είδη έμβιων όντων θεωρούνται από το Κοράνι επίσης ως "λαοί ή κοινωνίες" (*ummas*· *Sura 6:38*). Η ίδια η δημιουργία, με όλη της την ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητα, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα απέραντο

σύμπαν "των σημαδιών" της δύναμης, της σοφίας, της ευεργεσίας και του μεγαλείου του Θεού. Ολόκληρη η δημιουργία εγκωμιάζει το Θεό με όλο της το είναι (Sura 59:24, 64:1).

«Σε Αυτόν ανήκουν τα κλειδιά (προς στους θησαυρούς) του Αοράτου, που κανένας δε γνωρίζει εκτός από Αυτόν. Αυτός γνωρίζει οτιδήποτε υπάρχει στη γη και στη θάλασσα. Ούτε ένα φύλλο δε πέφτει χωρίς να το γνωρίζει Αυτός: δεν υπάρχει ούτε ένας κόκκος στις σκιές της γης, ούτε ένα πράγμα, χλωρό ή ξερό, που να μην έχει την απόλυτη εποπτεία του Αυτός» (Sura 6:59).

Σύμφωνα με το Κοράνι, η δημιουργία του κόσμου είναι μια σπουδαιότερη πραγματικότητα από τη δημιουργία της ανθρωπότητας (Sura 40:57), αλλά στα ανθρώπινα όντα έχει δοθεί το προνόμιο να κατέχουν μια θέση στον κόσμο, υψηλότερη ακόμα και από αυτή των αγγέλων, ως αντιβασιλείς του Θεού επί της γης. Παρόλα αυτά, μοιράζονται με όλα τα ζώα μια κοινή προέλευση, το νερό (Sura 24:45), και θα επιστρέψουν στη γη από την οποία προήλθαν.

Η ιδέα της ανθρώπινης αντιβασιλείας επί της γης έχει επισύρει πολλή κριτική στο χώρο της περιβαλλοντικής ηθικής, κυρίως με τη δημοσίευση ενός πολύ σημαντικού άρθρου του ιστορικού Lynn White, περίπου τριάντα χρόνια πριν. Οι Μουσουλμάνοι, καθώς επίσης και οι Εβραίοι και οι Χριστιανοί, έπρεπε να αντιμετωπίσουν τα εγγενή προβλήματα μιας τέτοιας θέσης, ιστορικά καθώς επίσης και στη σύγχρονη οικονομική, πολιτική, και κοινωνική ζωή. Αλλά οι Μουσουλμάνοι, εξετάζοντας τις θεμελιώδεις και διαχρονικές θρησκευτικές διδασκαλίες τους, ανακαλύπτουν τις θεολογικές και ηθικές βάσεις για μια περιβαλλοντική ηθική, που ήταν παρούσες, είτε ρητά είτε άρητα, και στα παραδοσιακά ιερά κείμενά τους, αλλά και στις συνήθειές τους, τη σκέψη, τη δημόσια διοίκηση και τη καθημερινή ζωή, από τότε που ιδρύθηκε το Ισλάμ.

Μια κοινή πεποίθηση μεταξύ Μουσουλμάνων είναι ότι η φύση δεν είναι σημαντική από μόνη της, αλλά η αξία της απορρέει από το Θεό. Το Ισλάμ αντιλαμβάνεται τη γη ως ένα μέσο για την ευημερία του ανθρώπου, το οποίο όμως δε πρέπει να αντιμετωπίζεται και να χρησιμοποιείται ανεύθυνα. Υπάρχει μια ισχυρή αίσθηση του κάλλους και της αγνότητας της γης. Καθαρή σκόνη μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τις ιεροτελεστικές πλύσεις πριν από την προσευχή, εάν δεν διαθέσιμο καθαρό νερό. Ο προφήτης Μωάμεθ είπε: «Η γη έχει δημιουργηθεί για μένα ως τέμενος και ως μέσο εξαγνισμού». Έτσι, βλέπουμε ότι η γη θεωρείται ως κάτι

ιερό, καθώς θεωρείται κατάλληλος τόπος λατρείας του Θεού, είτε στις επίσημες τελετές είτε στην καθημερινή ζωή.

Οι Μουσουλμάνοι οραματίζονται τον Παράδεισο ως έναν όμορφο κήπο, όπως τον περιγράφει πολλές φορές το Κοράνι. Εάν η ζωή στη γη είναι προετοιμασία για την αιώνια ζωή στον Παράδεισο, τότε η αγάπη και η φροντίδα προς το φυσικό περιβάλλον φαίνεται να είναι η κατάλληλη άσκηση για τη μετά θάνατον ζωή δίπλα στο Θεό και τους αγγέλους σε ένα περιβάλλον που είναι τέλεια ισορροπημένο, ειρηνικό, και καταπράσινο. Οι Μουσουλμάνοι θεωρούν ότι όλες οι γενεές θα μαζευτούν κατά την τελική κρίση και ότι αυτοί που θα βρίσκονται στον Παράδεισο θα απολαμβάνουν την παρέα των γενεών των πιστών Μουσουλμάνων που θα έχουν ανταμειφθεί με μια ευλογημένη μετά θάνατον ζωή.

«Δεν έχετε παρατηρήσει ότι ο Θεός στέλνει κάτω τη βροχή από τον ουρανό, έτσι ώστε το πράσινο να γίνεται πράσινο;» (Sura 22:63). Το πράσινο χρώμα είναι για τους Μουσουλμάνους το πιο ευλογημένο χρώμα και μαζί με μια βαθιά αίσθηση της αξίας της φύσης ως το τέλειο και το πιο καρποφόρο σχέδιο του Θεού, παρέχει τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη ενός πράσινου κινήματος, που θα μπορούσε να αποτελέσει τη σπουδαιότερη άσκηση στην ιστορία του Ισλάμ, μια "πράσινη Jihad" κατάλληλη για την εξέταση μιας παγκόσμιας περιβαλλοντικής κρίσης.

Αναφορές

1. Νικολίτσα Δ. Γεωργοπούλου, «*Ηθική της οικολογικής συνείδησης*», Αθήνα: [χ.ο.], 1996
2. Joseph R. DesJardins, “*Environmental ethics : an introduction to environmental philosophy*”, Belmont, Calif. : Wadsworth, c1993
3. Daniel B. Fink, "***Judaism and Ecology: A Theology of Creation***", Internet:
<http://environment.harvard.edu/religion/religion/judaism/index.html>
4. Dieter T. Hessel, "***Christianity and Ecology: Wholeness, Respect, Justice, Sustainability***", Internet:
<http://environment.harvard.edu/religion/religion/christianity/index.html>
5. Donald K. Swearer, "***Buddhism and Ecology: Challenge and Promise***", Internet:
<http://environment.harvard.edu/religion/religion/buddhism/index.html>
6. Christopher Key Chapple, "***Hinduism, Jainism, and Ecology***", Internet:
<http://environment.harvard.edu/religion/religion/hinduism/index.html>
7. Frederick M. Denny, "***Islam and Ecology: A Bestowed Trust Inviting Balanced Stewardship***", Internet:
<http://environment.harvard.edu/religion/religion/islam/index.html>